

Անմեղ գրույցներ

ԹԵ ԻՆՉՈ՞Ւ ԻՄ ՍՏՈՐԱԳՐՈՒԹՅՈՒՆԸ ՉԸՆԴՈՒՆԵՑԻՆ
(Գավառացու օրագրից)

Ա

Առավոտ էր, նոր էի լվացվել ու հագնվել, երբ ժամկոչ Պետրոսը սեղանատան դուռը կամացուկ քանալով, գլուխը ներս խոթեց և հանգիստ ձայնով ասաց.

— Ողորմի աստված:

— Հա՛, ի՞նչ ունիս, բարի լինի գալդ, — հարցրի ես ժպտալով:

— Բարի չեղած ի՞նչ պտի լինի, աստված չարը քո թշնամուն տա, — պատասխանեց Պետրոսը ծանրությամբ, ապա մեծկակ քոշերը մի քանի անգամ դրսի հատակին զարկելով, ազատեց նրանցից ահագին ոտքերը և մորթե գդակը կռան տակն առնելով, ներս մտավ սենյակ:

— Ախպեր, ես անտեր ցեխն ու ձյունը չեն թողնում, որ աչք բանանք. քոշերս հլե նոր եմ առել, երեկ չէ, մեկել օրը, սկի երկու ամիս չկա. ամա էլի ծակվել ա, գուլպաներս դիփի թաց են ըլել... — այս խոսքերով առաջ անցավ ժամկոչը՝ հառելով աչքերը մորս կողմի վրա, որ սեղանի առաջ նստած թեյ էր լցնում բաժակները:

— Ա՛յ չմեռնես դու, հմի պոլերը կեղտոտել ես, ոտներդ, որ թաց են, ընչի՞ չես սրբում հետո մտնում,

— նկատեց մայրս ժամկոչին:

— Չէ՛, Շուղի-հաքիր, մեղք մ'անիլ, պոլը չեմ կոխել. չտեսա՞ր ոնց ոտիս մեկը շեմքումը դրի՞ մեկելը փահլվանի նման աղբը արի, խալիչի վրա դրի՞ :

— Ա՛ մեռած, խալիչան չի՞ կեղտոտվիլ:

— Խալիչի բանն ուրիշ ա, կեղտը վրան չի երևում, — առարկեց Պետրոսը:

— Լավ, կարճ կապիր, ինչի՞ համար ես եկել, — հարցրի ես:

— Հեր օրհնած, թող մի նափաս (շունչ) քաշեմ է՛, ախր ես նմութին եկա... յա չէ մի ստաքան էս տաք ջրիցը խմեմ, որ խոսամ, — նկատեց ժամկոչը, կարծես վիրավորված:

— Դրուստ ա ասում, թող չայ խմի, հետո կխոսա, — ձայնակցեց մայրս և պատրաստ բաժակը դրավ ժամկոչի առաջ:

— Աստված օրհնի էս չայ շինողին. ասըմ էն ռուսն ա շինել, գիտում չեմ դո՞րթ ա թե սուտ, ամա, հախ աստծու, լավ բան ա, մարդ որ խմում ա, օսկոռները կակդում են, — այս հառաջաբանով մոտեցավ ժամկոչը բաժակին:

— Ուղիղն ասա, Պետրոս, չա՞յն է լավ թե՞ արաղը, — հարցրի ես կատակով:

Պետրոսի աչքերը փայլեցին և նա ժպտալով պատասխանեց.

— Ընդենց բանն ընչի՞ ես ասում... դու որ պսակվել ուզենաս ու ես գամ հարցնեմ թե՛ Սիմոն-աղա, ջեհե՞լ աղջիկ կուզես, թե՞ պառավ, դու ի՞նչ ջուղաբ կտաս:

— Բհարկե, կասեմ՝ ջեհել:

— Բա էլ ընչի՞ ես հարցնում թե՛ չայն ա լավ թե արա՞ղը. խի՞ դու գիտում չե՞ս, որ չայը պառավ աղջիկն ա, արաղը ջեհե՞լ... մատաղ ըլեմ արաղ ստեղծողի հոգուն. մի ռոմկա, որ մարդ կուլ ա տալի, ասես անմահական ա դառնում: Ըդենց չի՞, Շողի-հաքիր, — դարձավ ժամկոչը մորս:

— Ես ի՞նչ գիտեմ, արաղ հո չե՞մ խմել, — պատասխանեց վերջինս:

— Բաս է՛ն ա, ասա, անմահական ջրի գորությունը փորձել չես է՞լի... Աստված հաջողի՛ քիչ էլ պառավես, համին կընկնես, էն չախը, որ ռոմկան դնես բերանիդ, կասես՝ «հոգիդ լուս դառնա,

Ժամհար Պետրոս, էս ինչ դիմաթ (երևելի) գաղ ա ըլել»:

— Աստված ոչ անի. ես մինչի մահս արաղ չեմ դնիլ բերանիս, — նկատեց մայրս:

— Չէ, չէ, Շուղի-հաքիր, Էդ ասիլ մի՛, արաղը, որ կա, ծերոց գավագանն ա. թե որ մին-մին կուլ չտաս, գիտա, որ հարսդ գլուխդ ծեծելու ա:

— Ընչի՞, ա՛ մեռած:

— Ընդուր, որ օյաղ վախտդ (Ժամանակդ) սկսելու ես ամեն բանի խառնվիլ, ամեն բանի հմար խոսալ. հարսդ էլ էս բանը վեր չ՛ունենալու, Էնդուց դենը տուրուդբոցն սկսելու ա: Ամա դե որ մին ռումկա ռավոտանց կուլ տաս, մինն էլ կեսօրին, մինն էլ րիգունը. մինմին էլ թե կարաս, դրանց մեջտեղումը, էն ա քեֆդ չաղանալու ա, էլ սաղ օրը ո՛չ խերին էս խառնվելու, ո՛չ շառին: Հարսդ էդ բանը տեսնելով՝ փարվան (պտույտ) ա տալու, ջան եք ասելու, ջան լսելու:

— Ա՛ մեռած, բա էս կա՞ րամ ըդենց բան անիլ, — հարցրեց մայրս ծիծաղելով:

— Դե որ չանես, տունդ սաղ օրը դալմադալում կըլի՛ ... ա՛յ էդ բանը լավ ա հասկացել մեր երեցփոխը: Հենց էն ա տեսնում ա, որ սկսում եմ մրթմրթալ, առանց դրան էլ հո չէ ըլիլ, մարդ ենք, մի օր էս պակասությունն ենք տեսնում, մեկել օրեն պակասությունը, կարում չենք, որ համբերենք, չխոսանք — էն ա էդենց վախտը (Ժամանակ) սիպտակ արբասին դնում ա ձեռքումս հու ասում. — «Ա Պետրոս, տեսնում եմ, որ ծարավել ես, գնա մի դոյինջան (կուշտ) կուլ տուր»: Ես էլ, ի՞նչ մեղքս ծածկեմ, գլուխս քաշ եմ գցում ու թուշ (ուղիղ) Կարունի դուքանը գնում: Նրա արաղը, դորթ ա, խաղողի չի, թուրթի ա, ամա դե որ տրիցատկան (չափ) քամում եմ, վրան էլ մի կտոր հաց, յա աղի խիյար ծամում, էլ աեմեն ինչ մոռանում եմ, ո՛չ Ժամ ա միտս գալի, ո՛չ պատարագ. հենց իմանում եմ աշխարհն իմն ա, միջի մարդիկն էլ՝ մարդիկ չեն, հրեշտակներ են:

— Ուրեմն երեցփոխից է՛լ կաշառք ես առնում, — հարցրի ես ծիծաղելով:

— Կաշառք խի՞ եմ առնում. ես հո նրա դատավորը չեմ. ամա դե մարդ ա, դալմադալ չի սիրում, ուզում ա խաթրս առնի, որ դեսուդեն չման գամ ու իրա վրան չխոսամ:

— Ինչո՞ւ, դու ի՞նչ կարող ես խոսել նրա վրա, — հարցրի ես միամտորեն:

— Բա՛, ինչ կարող եմ խոսել է՛... բաներ շա՛ տ...

— Օրինա՞ կ:

— Այ, հենց մեկել օրը նալբանդ Ուհանի կնիկը ջուր էր քաշում Ժամի հորիցը: Ժամավորն էլ դուրս եկած՝ հայաթումը ման էր գալի: Երեցփոխը եկավ բղավեց խեղճ կնկա վրա թե «ինչի՞ էդ շառինջը (դույլ) հորի պատերին ես խփում, հողը ներս թափում. հո մեկել օրն եմ քյանքյանչուն չորս մանեթ տվել հորը մաքրել տվել. ուզում եք, որ ամեն շաբաթ Ժամը ձեր ջրի համար չորս մանեթ կորցնի՞»... Խեղճ կնիկը ամոթից քիչ մնաց տափն էր մտնում: Էս բանը քեփումս չեկավ: Եփ որ ժողովուրդը հեռացավ, մուտացի երեցփոխին հու ասացի. — աղա՛, ախր քյանքյանչի Մուստափին ես եմ բերել, հորը թամզացնելի փողն էլ — վեց շահի — իմ ձեռքովն ես տվել, բա խի՞ խալխի միջումս ասում ես «չորս մանեթ եմ տվել»:

— Հե՛ տո, ինչ պատասխանեց:

— Ասում ա, «հարամգաղա՛, գիտում չե՞ս, որ վեց շահին չորս մանեթ պիտի ասեմ, որ էս անգամ կնանիքը վախեն, հորի ջուրը իթիաթով (խնամքով) բանեցնե՞ն»: Ամա, ի՞նչ մեղքս ծածկեմ. ես ընենց եմ իմանում թե նա, որ էլլիկի (ժողովրդի) առաջին ընենց բարձր ձեռով չորս մանեթ ասեց, հենց ընենց էլ գրելու ա իրա հաշվումը:

— Եվ դրանից հետո, ուրեմն, սպիտակ արբասին ստացա՞ր:

— Չէ, արբասին երեկ տվավ:

— Ի՞նչ պատճառով:

— Ա՛յ թե ի՛նչ: Էս քանի օրը, հո տեսաք, մի գլուխ ձյուն էր գալի: Ժամի հայաթումն էնքան էր

կիտվել, որ չորս մարդ չէին կարալ թամբացնիլ: Բայց ես ու Մուխսի Գալուստը մի օրում

հավաքեցինք, դուրս տարանք քուչեն: Երեկ ըռավոտ, ժամից եղը, ես խորանուրը շապիկները ծալում եմ, տեսնեմ Լայունց Մեսրոբը՝ հենց խորանի լուսամուտի առաջ երեցփոխին հարցնում ա թե՝ «ըստեղ մեծ ձյուն կար, հո՞վ դուրս տարավ...», երեցփոխն էլ ասում ա թե՝ «հո՞վ պտի տաներ, չորս դարադաղցի մշակ բռնեցի, հմեն մինը շահով, սաղ օրը բան արին ու անջախ (հագիվհագ) որ հայաթը մաքրեցին»: Էս որ լսեցի, բեյինս (ուղեղս) ժած եկավ: Մեկ մտածեցի, թե գնամ հենց Մեսրոբ ազի մոտ խոսամ, մեկ էլ ասացի «նահլաթը չար սատանին, թող մի քիչ համբերենք. էն ա, որ Մեսրոբ աղան հեռացավ, թունդված (զայրացած) մոտացա երեցփոխին, — աղա՛, ասում եմ, ախր էս հայաթի ձյունը մենք ենք թամբել, դրա համար էլ իսկի մեզ երկու շահի չես տվել. բա ընչի էս Լայունց Մեսրոբին ասում, թե մշակներին փող եմ տվել հու մաքրել տվել: Ասում ա «ա՛յ հայվան, բա դու գիտում չե՞ս, որ մեր ժամն աղքատ ա. եկամուտ չունի՞. ըսենց պետք ա ասենք, որ մարդիկ իմանան, թե ժամը ծախքեր ունի, հու մի-մի անգամ օգնություն անե՞ն»: Էս խոսքերին, հալբաթ որ (իհարկե), ես չհավատացի. գլուխս ժած տվի ու հենց էն ա, ուզում էի ասեմ թե — չե, աղա՛, դրուստն էդ չի, դրուստն էն ա, որ Լայունց Մեսրոբը հաշվատես ա. դու հիմիկվանից նրա ականջն ես գցում էդ բանը, որ հետո հաշվումդ գրես ու նա բան չասի դրա համար:

— Եվ չասացի՞ր:

— Հենց էն ա, ուզում ի ասեմ, մեկ էլ տեսնեմ աղբաթիխերը սպիտակ աբասին դրավ հափռումս (բռանս մեջ). — «գնա՛, ա մեռած, գնա լակիր, ասում ա, տեսնում եմ, որ էլի ծարավել ես, տակից-գլխից, դուրս ես տալիս»: Ես էլ, ի՞նչ մեղքս ծածկեմ աբասիս վեր կալա...

— Եվ իսկույն էլ տարիք Կարունի դո՞ւքանը, — հարցրի ես ժպտալով:

— Բա ըսկի թողա՞ցի, որ ջանին քամի դիպչի՞ ... տարի, հու քու կենացը լավ անուշ արի:

Այս խոսքերի հետ վերջացնելով Պետրոսը թեյի երկրորդ բաժակը, սրբեց բեղերը շալե կապայի փեշով, ապա կնճռոտ դեմքին տալով ավելի մեղմ ու քաղցր կերպարանք ավելացրեց.

— Էսքանը, հաքիր ջան, բավական ա. մին ռումկա էլ էն

գահրմարիցը բե՛ր իմեմ, Սիմոն աղին օրհնեմ:

Մայրս, իհարկե, կատարեց ժամկոչի խնդիրը:

Վերջինս ուրախությունից դողացող ձեռքով առավ բաժակը և ժպտալով ասաց.

— Շատ բան չեմ ուզում ասածուց. հենց Էնքան ըլի, որ

մինչև մահվան օրը կարամ ամեն օր Էրկու ռումկա էս անմահական ջրիցը իմիլ: Լուս դառնա Ջիլփունց Ուհանջանի հոգին, ասըմ են նա ա արաղը ադաթ գցել մեր երկրումը, առաջ ըսկի ըլել չի...

— Այս ասելով բաժակը դատարկեց:

— Ա մեռած, բա ասըմ էս արաղ տուր իմեմ Սիմոն աղին օրհնեմ, հմի Ջիլփունց Ուհանջանին ես օրհնո՞ւմ, — ընդհատեց մայրս ժամկոչին:

— Բա՛, Շուղի-հաքիր, յանդիշ էկա (սխալվեցա): Եկ էս մինը թավ չանենք (չհաշվենք), մինն էլ ածա՛ իմեմ Սիմոն աղին օրհնեմ:

— Չե՛, չե, ինձ օրհնանք չե պետք. իմածո՞ղ բավական է, այժմ ասա՛, ինչի՞ համար ես եկել, — ընդհատեցի ժամկոչին՝ տեսնելով, որ նա ի չարն է գործ դնում մորս բարությունը:

— Ասեմ բա՛, ախր որ միտս չես գցում, — պատասխանեց Պետրոսը, կարծես նոր ուշքի գալով, — երեցփոխը ինդրում է, որ նեղություն քաշես ու մի սհաթով գաս ժամի օթախը:

— Ի՞նչ կա, — հարցրի ես:

— Ասըմ ա հաշվատեսները եկել են, պետք ա հաշիվներին ձեռք քաշեն. դե տանից էլ մինը պտի ըլի, չուն դուք էլ հաշվատես եք:

— Հայրս է ընտրված, ինձ ինչո՞ւ է կանչում:

— Դե հերդ ըստեղ չի, ասըմ են դիփ մեկ ա, դու ըլես թե նա:

— Ասողն ո՞վ է, երեցփո՞խը, — հարցրի ես, կամենալով հավաստիանալ, թե արդյոք ինձ հրավիրողը միայն նա՞ է, թե՞ նաև լիազորները:

— Երեցփոխն էլ է ասում, հավաքված հաշվատեսնին էլ, — պատասխանեց Պետրոսը: — Ուրեմն հրավերը երկու կողմից էր, հետևապես, կարող էի չմերժել:

— Լավ, կգամ, դու գնա՛, — ասացի ես:

— Դե շուտ եկ, քե մատաղ, ընենց ըլի, որ չեղանաս, երեցփոխը վրաս չրպրկանա... — Ապա դառնալով մորս, — Շողի-հաքիբ, արադդ փորումս դամ ա տալի, աստված տունդ շեն պահի, — ասաց ժամկոչը և մորթե գդակը գլուխը քաշելով դուրս գնաց սենյակից:

Բ

Ժամհարի դուրս գնալուց ետ սկսա մտածել ստացածս հրավերի մասին և տեսա, որ դա պատվաբեր քան է: Դրանով, ուրեմն, հասարակության լիազորները հայտնում էին ինձ իրենց վստահությունը:

Կնշանակե ես արդեն արժանի էի դրան... Եվ այդ վայրկենին, ի՞նչ մեղքս թաքցնեմ, սկսա ինքս ինձ ուռչել և հպարտանալ, որովհետև հասկանում էի, թե ի՞նչ է նշանակում երեցփոխանական հաշիվներ քննելու համար եկեղեցուց հրավեր ստանալ: Այդ նշանակում էր, թե ես արդեն

կատարյալ մարդ եմ և պիտի նստեմ լիազորների շարքում... իսկ լիազոր ասածը, մանավանդ այդ ժամանակներում, հասարակ մարդ չէր լինում, հապա աշխարհում երկար ապրած, շատ չար ու բարի տեսած, մեծ փորձառություն և դրա հետ միասին էլ դիրք ու անուն ձեռք բերած

անձնավորություն... իսկ այդպիսիների հետ նստելով հասարակական գործի մասնակցելը, — ընդունեցեք, որ գերագույն պատիվ էր:

Այս իսկ պատճառով իսկույն հանեցի հասարակ հագուստս և փոխարենը հագա սև շորեր (ինչպես կվայելեր հասարակական ժողովի հրավիրված մարդուն), ապա հայելու մեջ լրջորեն նայեցի վրաս, փողպատս _____ու մազերս խնամքով շտկեցի, նոր բուսնող ընչացքիս ծայրերը ոլորեցի և վերջը մորս

առաջարկած թեյի երկրորդ բաժակն այնպես արագ խփշտեցի, որ լեզուս այրեցի: Բայց որովհետև

այդ անախորժությունը պատահեց ինձ հասարակական գործի պատճառով, ուստի քաղաքացիական քաջություն ունեցա չտրտնջալու:

Երբ դուրս եկա փողոց, ինձ այնպես թվաց, թե հասակս բարձրացել է, որովհետև մեջքս, հակառակ սովորականին, բռնել էի ուղիղ, իսկ գլուխս բարձր: Դրա պատճառը, ես կարծում եմ այն էր, որ հենց այդ վայրկյանին մտածում էի այն մասին, թե որովհետև երեցփոխն ու լիազորները պատիվ են արել հորս փոխարեն ինձ հրավիրելու, ապա ուրեմն ես այնպիսի խիստ ու լուրջ ձևով պիտի վերաբերվեմ քննության գործին, որ նրանք զարմանան և ասեն թե «ա՛յ հասկացող մարդ»: Այդ վայրկենին ես, իհարկե, հիշեցի, նաև ժամկոչի խոսածները և որոշեցի աչքի առաջ ունենալ նրանց քննության միջոցին:

Որովհետև եկեղեցին մոտ էր մեր տանը, ուստի շուտով էլ հասա նրան: Երբ ներս մտա երեցփոխի սենյակը, այդտեղ արդեն բազմած էին ինքը՝ երեցփոխը և ժողովրդական վեց լիազորներ: Նրանք բոլորել էին մի մեծ, սև մահուդով ծածկված սեղան, որի վրա դրված էին ժապավինյալ մատյաններ, հաշվեցույց թերթեր և մի մեծ համարիչ: Սենյակի մի կողմը բռնած էր մի լայն դարակ՝ զանազան բաժանմունքներով, որոնց մեջ դարսված էին զանազան գնի ու մեծության ոսկեգոծ ու հասարակ մոմեր: Իսկ հանդիպակաց պատի ուղղությամբ դրված էին երկու ապակեծածկ մեծադիր պահարաններ, որոնց մեջ կախված էին թանկագին շուրջառներ ու արծաթե բուրվառներ: Իսկ դրանց վերևը շարված մեծագին թագեր, սաղավարտներ և այլ այնպիսի իրեր, որ անկարելի էր

թողնել եկեղեցում, կամ հանձնել հասարակ սպասավորի հսկողության: Մենյակի անկյուններում, նույնպես, դրված էին այնպիսի քշոցներ, խաչվառներ ու աշտանակներ, որոնք գործ էին անում միայն հանդիսավոր օրերին: Միով բանիվ, երեցփոխի այդ սենյակը նմանում էր ավելի եկեղեցու մի բաժանմունքի, քան այնպիսի մի հարկի, ուր կարելի էր նստել հաշիվներ քննել, կամ նրանց մասին խոսել:

Ճիշտ շրջապատող իրերի չափ լուրջ կերպարանք ունեին և սենյակում բազմողները: Երեցփոխը, որ մի կարճահասակ, առողջակազմ, փոքր-ինչ հաստափոր և վաթսունն անցած մարդ էր, աչքի էր ընկնում յուր խոշոր ու ազդու դեմքով, որն ամբողջապես ծածկված էր գորշխառն մորուքով: Նա ուներ նեղ ու կնճռոտ ճակատ և երկարամազ ու խիտ հոնքեր, որոնք ավելի ևս խտացնում էին խոր ընկած աչքերի հայացքը, թեպետ և դրանք պատասպարված էին լայնագոգ ակնոցներով: Մի առանձին վեհությամբ նա քաշում էր յուր սաթե համարիչը՝ աշխատելով ցուցահանել ձեռքերի կապույտ ծաղկատիպը, որ, ընդհանրապես, իսկական մահտեսության ապացույց է համարվում: Երեցփոխի աջ կողմը նստած էր Լայունց Մեսրոբ դային, իսկ ձախ կողմը՝ Տուտուշենց Մցական բեգը: Առաջինը երեցփոխին հասակակից, բայց նրանից ավելի բարեդեմ մի մարդ էր և քաղաքում հայտնի յուր սնրխչիական (կոտրածը ողջացնող) արհեստով, որով սակայն պարապում էր ոչ իբրև մասնագետ, այլ իբրև սիրող և այդ պատճառով էլ ավելի հարգի էր ժողովրդի աչքում: Երկրորդը նրանից տարիքով պակաս, բայց խիստ հաստափոր մեկը, որ թե՛ խոսելիս և թե՛ ճանապարհը գնալիս շարունակ հնում էր: Մա էլ հայտնի էր քաղաքին իբրև կալվածական վեճերի հմուտ կարգադրիչ կամ նրանց վերաբերյալ խնդիրներ շարադրող, որովհետև քաղաքի հողերը բաժանող մասնաժողովի նախագահն էր: Դրանցից հետո գալիս էին՝ Բալաղուզին և Դաստակենց Ավան ապերը: Առաջինը նիհար և փոքրահասակ, աչքի էր ընկնում յուր միշտ հինայած կարմիր մորուքով, երկրորդը նրանից քիչ հաղթանդամ, բայց տեսությամբ տկար. այնպես որ ձեռքին պատրաստ ուներ միշտ մի մոնոկլ, որով նայում էր հանդիպողին (մանավանդ երիտասարդներին) միշտ մի առանձին

ուշադրությամբ: Սրանք երկուսն էլ անորոշ պարապմունքի տեր մարդիկ էին և հայտնի միայն նրանով, որ առաջինն ապրում էր եկեղեցու հարավային կողմը, իսկ երկրորդը՝ հյուսիսային: Ապա գալիս էր Մափարունց Դավութ բեգը, որ թեպետ Մցական բեգի չափ կարճահասակ և հաստափոր լինելով, նրա պես էլ գոտին փորի վրա կապելու տեղ, կրծքի վրան էր կապում, այնուամենայնիվ գիտությամբ բարձր էր նրանից, որովհետև կարող էր ընտիր արզաներ (խնդրագրեր) գրել ոչ միայն կալվածական, այլև քաղաքացիական ու քրեական ամենաբարդ խնդիրների մասին: Ամենից վերջը նստած էր Լղարենց Աբրահամ ապերը, որ մի բարձրահասակ, բայց հեզ ու հանդարտ մարդ էր և երևելի նրանով, որ Դավութ բեգի հարևանն էր:

Ներս մտնելուս պես բոլորն էլ հայացքները սևեռեցին վրաս, իսկ Մեսրոբ դային հեղինակավոր ձայնով նկատեց.

— Ա՛բալամ, խի՞ եղացար, Էսքան հոգի քեզ ենք սպասում:

— Ներողություն, Մեսրոբ դայի, չեմ եղացել, գուցե ժամկոչն է ուշ եկել, — արդարացա ես:

— Կըլի էր էն հիմարն ա՛ ուշ գնացել, — մեջ մտավ երեցփոխը, կամենալով հաճելի լինել ինձ:

— Լավ, վնաս չունի, Էդ ա Էկել ես, հմի մեր գործը տեսնանք, — համաձայնվեց Մեսրոբ դային և ապա ավելացրեց.

— Գիտո՞ւմ ես քեզ խի՞ ենք կանչել:

— Կարծեմ երեցփոխի հաշիվներին...

— Հա, երեցփոխի հաշիվներին ձեռք քաշելու (ստորագրելու) համար, — ընդհատեց Մեսրոբ դային և ապա ավելացրեց — ըստեղ վեց հաշվատեսներ ենք, օխտնջինն էլ (յոթերորդ) քո հերն (հայրն) ա, նա հու ըստեղ չի...

— Երկու օրից կգա, — հայտնեցի ես:

— Երկու օրն ուշ ա. էս հաշիվները սրբազանն ուզել ա. էսօր պետք ա դրկենք կանդատորը, հիմի մենք վեց հոգիս ձեռք կքաշենք, դու էլ, վնաս չունի, քո հոր տեղ ձեռք կքաշես:

— Շատ բարի, — համաձայնվեցա ես:

— Դե վեր ա՛ն, Դավութ բեգ, թուղթը հազիր քեզ մոտ ա, առաջ դու ձեռք քաշիր, — կարգադրեց երեցփոխը:

— Ընչի՞, թող առաջ մեծերը (հասակավորները) ձեռք քաշեն այ, Մեսրոբ դային, Աբրահամ ապերը...

— Ա բալամ, էլ ո՞ւր ես մեծ ու պուճուր անում, մենք հասակով ենք մեծ, դու խելքով. վեր կալ ձեռք քաշիր, — նկատեց Մեսրոբ դային:

— Չէ, Մեսրոբ դայի, չի ըլիլ, առաջ դու վեր կալ, — համառեց Դավութ բեգը և հաշվի թերթը մոտեցրեց նրան:

— Լավ, ըդէլ թող քու ասածն ըլի, — համաձայնեց Մեսրոբ դային և թուղթն առնելով ստորագրեց բարձրաձայն արտասանելով — Մեսրոբ Թառումյանց... Բա՛, էս ցո-ին հաքին (պոչը) շատ էրկանացավ, հու վնա՛ս չունի:

— Տնաշեն, հինչ վնաս ունի. թող էնքան էրկանանա, որ հլա աղվեսի հաքի դառնա, — ծիծաղելով նկատեց Սցական բեգը և թուղթն առնելով ստորագրեց յուր անունը խիստ արագ:

— Բահ, մարդ էլ կարա ըդենց գիր գրի է ... ես հրես ագռավի չանչյուլներ (չանգեր) եմ քաշիլու, — ասաց Բալա-դուզին և թուղթն առնելով իրավ որ մի քանի գույգ չանգեր գծեց նրա վրա:

— Ասիլ (իսկական) ստորագրությունն էլ քունն ա որ կա, — գովեց Բալադուզուն Դավութ բեգը, ապա ինքը ևս ստորագրելով թուղթը տվավ Ավան ապորը:

Վերջինս մոնոկլը սագացնելով աջ աչքին, ձախը փակեց և ապա ծնոտը մի կողմ ծռելով և շրթունքները պրպտացնելով՝ գրեց «Ավանես Դաստակով»:

— Դու էլ տո՛ւր Աբրամին, — կարգադրեց երեցփոխը: Ավան ապերը թուղթը դրավ Լդարենց Աբրահամի առաջը:

Վերջինս զգալով՝ որ յուրջ պարտավորություն ունի կատարելու, սկսավ հանդիսավոր կերպով պատրաստվել դրա համար: Նախ հանեց կապույտ աղուխը և յուր էրկար, լղար քիթը խնամքով նրա մեջ առնելով էրկու անգամ ուժգին խնչեց, հետո թաշկինակը ծալելով և գրպանը դնելով, առավ գրիչը նայեց մեկ նրա ծայրին, մեկ էլ ստորագրելի թղթին. հետո գրիչը իրար վրա երեք անգամ թաթախեց թանաքի մեջ, ապա մի վերջին անգամ էլ նայելով գրչի ծայրին թուղթը ջերմեռանդությամբ մոտեցրեց իրեն և սկսավ ծանր ու հանդարտ ստորագրել՝ «Աբրահամ Բագրատյանց»:

— Դո՛ւ էլ լավ գիր ունես հա՛, — վիզը երկարացնելով և կարմիր մորուքը թղթին մոտեցնելով նկատեց Բալա-դուզին:

— Գիր ա, էլի՞, լավ-օսալ գրում ենք, մեզանից հու փիլիսոփա դառնող չինելու, — համեստությամբ նկատեց Աբրահամ ապերը:

— Դե հմի դու մնացիր. վեր առ ձեռք քաշի՛ր, — կարգագրեց Մեսրոբ դային՝ դառնալով դեպի ինձ: Ես թուղթը առաջս քաշեցի և սկսա թերթել: Հավատացած լինելով, որ վեց հաշվատեսները բավականաչափ ծանոթացել են գործին, պարտքս համարեցի, ստորագրությունս դնելուց առաջ, ինքս էլ ծանոթանալ նրան:

Սկսելով կարդալ սկզբից, տեսա, որ հաշվի մեջ հետզհետե նշանակված էին էլ և մուտքի անվափոխ գումարներ, խիստ կարճ բացատրություններով, ուստի դիմելով երեցփոխին, ասացի.

— Ինչպես երևում է՝ սա ձեր հաշիվների ընդհանուր ամփոփումն է, ապա ո՞րտեղ են գրված նրանց

մանրամասնությունները:

Երեցփոխը նախ մի զարմացական հայացք ձգեց վրաս և ապա մատնացույց անելով ժապավինյալ մատյանները, արհամարհական սառնությամբ ասաց.

— Ա՛յ սրանց մեջ:

— Կարելի՞ է արդյոք նայել և մի քանի գումարներ ստուգել, — հարցրի ես միամիտ քաղաքավարությամբ:

— Հըը՛ մ... — արավ երեցփոխը քթի մեջ և չպատասխանեց:

— Ի՞նչ ես ասում... — հարցրեց Ավան ապերը մոնոկլը վրաս ուղղելով:

— Ասում եմ մի քանի գումարներ ստուգեմ:

— Ի՞նչ գումարներ ստուգես, — մեջ մտավ երեցփոխը, այս անգամ արդեն դեմքը խոժոռելով:

— Այ, օրինակ, այստեղ դուք գրում եք. «Ջրօրհնեաց պատրաստության ծախք 34 ռ. 60 կոպ...»: Ես հետաքրքրվում եմ իմանալ թե ի՞նչ ու ի՞նչ բաների են տրված այդ 34ռ. 60 կոպեկը:

— Հը... ըմ, — դարձյալ մնչացրեց քթում երեցփոխը և ապա դառնալով հաշվատեսներին թթված ժպիտով հարցրեց. — ռ՞նց եք հավանում սրան:

— Ադա ի՞նչն ես ստուգում, — կես զարմացած և կես վշտացած դարձավ ինձ Մեսրոբ դային:

— Ինչպե՞ս թե ինչն եմ ստուգում... Դուք ինձ առաջարկում եք ստորագրել այս հաշիվներին իբրև հաշվատես. էհ, ես չպետք է նախ սրանց ճշտությունը ստուգեմ, հետո ստորագրեմ:

— Բո՛ւ, բո՛ւ, տես հալա ինչ ա ասում, ադա սա դուքանի հաշի՞վ ա, որ ստուգես. բա ըսկի ես ժամիցը, էս խաչվառներիցը յա քշոցներիցը քաշվում չե՞ս, որ ըդենց բան ես ասում... Սուս կաց որդի, սուս կաց. ջահել ես, մեղքն ու վարձքը չես հասկանում. վեր կալ էդ թուղթը, ձեռք քաշիր ու գնա բանիդ,

— իրատական եղանակով խոսեց Մեսրոբ դային:

— Ես չեմ կարող ստորագրել մի թուղթ, որի բովանդակությանն անծանոթ եմ, — պնդեցի ես:

— Տո, էս վեց պատվավոր մարդկանցից ոչ մեկն էլ ա ըդենց բան չասեց, դու էդ ռ՞նց ես ջուռիաթ անում (համարձակվում) ասում. բա ըսկի չես ամաչում, — գայրացած նկատեց Դավութ բեգը:

— Որդի, եկեղեցական բանումն ըդենց բան չեն խոսիլ, վեր կալ ձեռք քաշիր, — կամացուկ շշնջաց ականջումս Աբրահամ ապերը:

— Ձեռք քաշիր պրծիր, ուշանում ենք, — նորեն խոսեց Մեսրոբ դային և աչքի ծայրովն էլ առանձին նշան արավ, որ չհամառեմ:

— Չէ, չէ, հարկավոր չէ, — խոսեց երեցփոխը. — հերը կգա ձեռք կքաշի. թող մի երկու օր էլ բանը եղանա, վնաս չունի:

Երեցփոխի հայտարարությունը և այս ու այն կողմից տեղացող մեղադրանքներն այնպիսի մի տպավորություն արին վրաս, որ կարծես թե իրավ, մեծ հանցանք եմ գործել. մանավանդ, երբ հորս անունն էլ հիշեցրին, էլ բոլոր քաջությունս կորցրի:

— Տվեք ստորագրեմ, եթե կամենում եք, միայն թե...

— Միայն թե ի՞նչ, — ընդհատեց Մցական բեգը:

— Միայն թե հարկ եղած տեղը պիտի հայտնեմ, որ առանց կարդալու եմ ստորագրել այս հաշիվը:

— Հարկավոր չէ, հարկավոր չէ. վեր կաց, գնա՛ գործիդ. քո ստորագրությունն իսկի չեմ ընդունիլ, — գայրացած խոսեց երեցփոխը և թղթերը հավաքեց:

— Ա՛ բալամ, դու իստակ դալմադալչի ես էլել, — նկատեց ինձ Մեսրոբ դային խիստ վրդովված:

— Ձեր հախն ա. (տեղն է.) ձեզ ռ՞վ ա ասում, որ երեկ չէ

մեկել օրվա Էրեխան բերք ձեր միջումը նստացնեք, յա չէ, ընչի՞ չեք մտածում, թե ըսենց ջեհելի ստորագրությունն ռ՞վ կնդունի, — խոսեց Մցական բեգը և ձեռքերը դարսեց փորի վրա:

— Ես էլ էդ չե՛մ ասում, — հարեց Բալա-դուզին, չնայելով, որ դեռ ոչինչ չէր ասել:

— Ըդենց ա, բա, — մասնակցեց ընդհանուր մեղադրությանը և Լդարենց Աբրահամը:
Ինձ ոչինչ չէր մնում անել այլևս, ուստի վեր կացա տեղից և ամոթահար դուրս եկա ժողովից:
Կրկնակոշիկներս հագնելու ժամանակ ականջիս հասան երեցփոխի վերջին խոսքերը.

— Տնաշեններ, դուք էլ ասում եք թուղթը տուր ստորագրի: Բա՞ ես խելքս կորցրե՞լ եմ, որ էդ քչեղակին (կաշաղակ) հաշիվ տամ ստորագրի. յա չէ դրա ստորագրությունն առաջնորդը կընդունի՞:

Ես, իհարկե, վրդովվեցա, որ երեցփոխը լիագործների ներկայությամբ ինձ «քչեղակ» անվանեց, բայց ի՞նչ կարող էի անել, թողեցի և հեռացա:

Գ

Երկու օրից հայրս եկավ. բայց այս դեպքի մասին ոչինչ չասացի նրան, մինչև որ տեսնեի, թե պարոններ հաշվատեսներն ի՞նչ ձևով են հայտնում եղելությունը:

Երեկոյան նա գնաց եկեղեցի և ուշ վերադարձավ: Իմ հարցին թե ուր էիր, հայրս գլուխը շարժելով պատասխանեց.

— Միթո՞ւմ գիտում չե՞ս:

— Ես ի՞նչ գիտեմ:

— Երեցփոխի մոտ էի:

— Հա՞:

— Հա՛:

Մի վայրկյան լռություն տիրեց. հետո հայրս հայացքը սևեռեց ինձ վրա ու հարցրեց:

— Էդ ի՞նչ օյին ես հանել դու:

— Ի՞նչ եմ արել:

— Ո՞նց թե ի՞նչ եմ արել: Էն վեց պատվական մարդիկը, որ քեզ միաբերան ասըմ են՝ ստորագրի երեցփոխի հաշվին, ընչի՞ չես ստորագրում:

— Հո ստորագրում էի, բայց երեցփոխը չընդունեց իմ ստորագրությունը:

— Տե՛ս, տե՛ս, հաչա ի՞նչ ա ասըմ:

— Ի՞նչ եմ ասում:

— Տո դու չե՞ս ասել, թե հաշիվը մեկ-մեկ պետք ա կարդամ, փոնացնեմ (համեմատեմ):

— Հա, ասել եմ, ի՞նչ վատ բան եմ արել:

— Տո՛, բաս ըդենց խոսողի ստորագրությունը կընդունե՞ն: Ես էս ա տասը տարի ա հաշվատես եմ ընտրվում, ե՞րբ եմ երեցփոխի հաշվին մտիկ տվել, յա քննել, որ դու էդ պիճի (փոքր) տեղովդ ուզում ես քննես:

— Ուրեմն լավ բան ես արել, էլի՞, ժողովուրդը քեզ հաշվատես է ընտրել նրա համար, որ դու միայն քո ստորագրությունը դնես երեցփոխի հաշվի տակ և դրանով էլ պարտքից ազատ համարես քեզ:

— Բա էլ ուրիշ ի՞նչ պիտի ըլի:

— Ինչպե՞ս թե ի՞նչ պիտի լինի, չի՞ կարող պատահել, որ երեցփոխը սխալվի, կամ դիտմամբ տվածն ավել, կամ ստացածը պակաս գրի՞, կամ փող թաքցնի՞...

— Մուս կաց տո՛, սուս կաց. էդ ինչե՞ր ես խոսում. իստակ անհավատ ես դարձել... Ադա, ժամի կողքիցը կպած օթախումը, էն խաչերի, խաչվառների միջումը սխալմունք յա գողություն կըլի՞:

— Ինչի՞ չի լինիլ, հենց ժամի միջումն էլ կլինի, — նկատեցի ես:

Հայրս շրթունքները հուպ տվավ, խեթ-խեթ նայեց վրաս և գլուխը տխրությամբ շարժելով՝ դուրս գնաց:

Այդ նշան էր, որ նա այդ վայրկյանին ամենադժբախտ մարդը համարեց իրեն՝ ինձ նման անառակ

որդի ունենալու համար...:

2

ՀԱՏՈՒԿ ԹՂԹԱԿԻՑԸ

(Գավառացու օրագրից)

Ա

Որ ես այժմ բախտավոր եմ, դրա մասին կասկած չունիմ, բայց կցանականայի, որ դուք էլ համոզվիք, թե իրավ, բախտավոր եմ: Այս ապացուցանելու համար կարիք չկա ճառ խոսելու, բավական է ասել թե թղթակից եմ և ամեն բան կհասկացվի:

Բայց հասկանալուց առաջ բնական է, որ դուք հետաքրքրվիք իմանալ, թե ինչպե՞ս պատահեց այդ, այսինքն որ ես, «առանց պատշաճավոր պատրաստության», դարձա հայոց թերթի թղթակից: (Չակերտներում դրված բառերը ո՛չ թե իմ խոստովանությունն էր, այլ ձեր կարծիքն է, որի դեմ բողոքում եմ. որովհետև հասարակությունն իրավունք չունի իմ մասնավոր կյանքը քննելու. իսկ պատրաստություն ունենալու կամ չունենալու խնդիրը, ինչպես հայտնի է, վերաբերում է գուտ մասնավոր կյանքին, ինչպես և իմ կուշտ կամ քաղցած լինելու խնդիրը դարձյալ վերաբերում է դրան):

Բայց ինչ որ է, այժմ ձեզ կպատմեմ, թե ինչպե՞ս պատահեց այդ:

Մի օր ես միայնակ ճեմում էի մեր պատշգամբի վրա, և մտածում ա՛յն մասին, թե ինչպե՞ս են անում մարդիկ, որ մեծ քաղաքներում հրատարակվող թերթերի թղթակից են դառնում:

Խնդիրը լուրջ էր, ես էլ մտածում էի լրջորեն: Հանկարծ մի սաստիկ ցանկություն զգացի թղթակից դառնալու: Չգիտեմ, Պառնասի մուսաների մեջ կա՞ արդյոք թղթակցություն ներշնչող մուսա, թե՞ ոչ, եթե կա, ապա ինձ թվում է, թե թղթակից դառնալու այդ հանկարծական ցանկությունը հենց նա է ներշնչել ինձ, իսկ եթե չկա, դարձյալ չպիտի մեղադրեք ինձ: Ո՞վ չէ ձեզանից գեթ մի անգամ, յուր կյանքում, ունեցել այդպիսի անմեղ ցանկություն... խոսքս, իհարկե, տգետների մասին չէ, այլ ինտելիգենտների:

Հա, այն էի ասում, թե ճեմում էի պատշգամբի վրա... Եվ ահա՛ տես, որ հանկարծ փողոցի մեջ բուսան տեր Շմավոնն ու տեր Միմոնը և կանգ առնելով ուղիղ մեր պատշգամբի դիմաց սկսան տաք-տաք վիճել: Ինձ այնպես թվաց, թե վեճը շուտով պիտի փոխվի կռվի, կռիվը՝ հայհոյանքի, հայհոյանքը՝ ծեծի... Ուստի ականջներս սրեցի, որ մի բան լսեմ քահանաների վիճաբանությունից, բայց դժբախտաբար չկարողացա, որովհետև փողոցը հեռի էր և արժանապատիվ հայրերի ձայնը ականջիս չէր հասնում:

Այսուամենայնիվ, պարզ տեսնում էի, որ նրանց ձեռքերի, ոտների և մանավանդ գլխի սաստիկ շարժումները հոգեկան ամենագրգռված դրություն էին արտահայտում: Հետևապես, եթե գրողի տաղանդ ունենայի, իմ հոգվո ականջներով կլսեի, թե նրանք ի՞նչ են ասում: Չէ՞ որ մեզանից ամեն մեկը գիտե, թե բարկացած մարդիկ ինչե՞ր կարող են խոսել:

Եվ, ահա՛ հենց այդ վայրկենից ինձ այնպես թվաց, թե այդ տաղանդն ստացա: Որովհետև, երբ տեր Շմավոնը գլուխը երեք անգամ թափահարելով մի քայլ ետ կանգնեց և ապա՝ ձախ ձեռքը կողքին դրած, իսկ աջով գավազանը շարժելով երկու քայլ առաջացավ, ես հաստատ իմացա (թեպետ չլսեցի), որ նա ընկերոջն ասաց.

— Դու մի անպիտան արարած ես:

Տեր Միմոնն, իհարկե, տակր չէր մնալու, նա էլ (եթե միայն ինքնասիրություն ուներ), պիտի ասեր.

— Անպիտանը դո՛ւ ես, որ գանձանակը խորում ես:

Տեր Շմավոնն այնուհետև պարտավոր էր անվանել հակառակորդին «անխի՛ղճ ստախոս», իսկ տեր Միմոնը նրան՝ «անամոթ ուրացող» և այսպես՝ կարգով առաջ գնալով... Ի՞նչ էք կարծում, վերջն ո՞ւմ

պիտի հանգեր...

— Գավազանահարության:

— Հա՛, շատ ապրիք, ես էլ հենց ձեր կարծիքին էի: Եվ այդ պատճառով շունչս բռնած ու սրտատրոփ սպասում էի թե՛ ահա, ուր որ է, մեկի գավազանը կիջնե մյուսի գլխին, ճակատներից մինը կպատովի, աչքերից մինը դուրս կաբծնի, իսկ արյունը, համենայն դեպս, կծորե մեկի կամ մյուսի երեսից: Բայց, ցավելով պիտի ասեմ, այդպիսի բան չպատահեց և քահանաները, երևի, միայն հասարակ տեսակի հայհոյանքներ ու անեծքներ տալով միմյանց, հեռացան: (Կղերականներն, ասենք, միշտ երկչոտ են. այդ ամենքս գիտենք): Ի՞նչ մեղքս ծածկեմ, շատ կոտորվեցա: Որովհետև ինքս տաք խառնվածքի տեր լինելով և մանավանդ թե կյանքով ու կրակով լի սիրտ ունենալով, չափազանց սիրում եմ վեճ, աղմուկ, կռիվ, հայհոյանք _____, և նամանավանդ հանդիսավոր գավազանահարություն, — միայն թե այդ բաները ինձ չպատահեն, (այդ դեպքում, առհասարակ, շատ խաղաղասեր եմ), այլ պատահի ուրիշներին, ինձանից հեռու մարդկանց, իսկ ես մեր պատշգամբում կանգնած, հանգիստ սրտով դիտեմ ու զվարճանում: Չեմ սիրում, մինչև անգամ, երբ ինձ վկա են տանում դատարան, այդպիսի դեպքում ես միշտ ասում եմ՝ «թե ոչինչ չեմ տեսել», որպեսզի ապագա գլխացավությունից ազատվեմ: Որովհետև բանը հո չէ վերջանում հաշտարար դատարանով, նրանից հետո գալիս է նահանգական դատարանը, դատաստանական պալատը, կառավարիչ սենատը, մինչև այդտեղ ո՞վ ունի գլուխ թրև գալու: Ա՛յ, ուրիշ բան է լրագիրը, մի լուր հաղորդում ես, սու՛տ թե՛ ճշմարիտ, հարցնող չկա, մարդիկ վրդովվում են, իրար վրա են հարձակվում, իրար միս գզգզում, և դու հանգիստ նստած դիտում ես ու ծիծաղում, սրանից էլ լավ բա՛ն:

Բայց մենք խնդրից շեղվեցանք:

Հա, այն էի ասում, թե քահանաները հեռացան առանց կռվելու և այդ հանգամանքը սիրտս շատ կոտրեց. բայց մի փոքր հետո, հենց նույն հանգամանքը մի երջանիկ միտք ծնեցրեց իմ գլխում, —

«արի, ասացի, այս դեպքը լուր շինեմ, մի փոքր էլ ծաղկեցնեմ և ուղարկեմ մեր թերթերից մինին, անպատճառ կտպեն: Եվ եթե տպեցին, այդ արդեն ապացույց է, որ ես գրելու տաղանդ ունեմ, ուրեմն և համարձակ կարող եմ իջնել գրական ասպարեզ»:

Ասելս ու գործելս մեկ եղավ:

Ներս մտա իսկույն սենյակ, նստեցի սեղանի առաջ, առա թուղթ ու գրիչ և շարադրեցի հետևյալը.

«Մեր քաղաքում երկու քահանա փողոցում միմյանց հետ կռվեցին գավազաններով և իրար ջարդեցին»:

Երկու անգամ կարդացի այս տողերը: Առաջին անգամ նրանք դուր եկան ինձ, բայց հետո տեսա, որ խիստ կարճ են, (ես առհասարակ շատ էի սիրում երկար գրել, թեպետ չէի կարողանում): Ինչ անեմ, որ թղթակցությունս մի փոքր երկարի, մտածում էի ես: Եվ, ահա՛, հանկարծ հիշեցի, որ հայոց լրագրները կարդալիս, նրանց մեջ պատահած գեղեցիկ բառերն ու դարձվածները միշտ օրինակում եմ մի առանձին տետրակում, որպեսզի նրանցից գործածեմ երբեմն՝ բարեկամներիս նամակ գրած միջոցին, (այդ ժամանակները ո՞վ էր կարծում, թե կգա մի օր, երբ ես լրագրի իսկական թղթակից էլ կդառնամ): — «Այս դեպքում էլ օգուտ կարող եմ քաղել ժողովածուից», — մտածեցի ինքս ինձ և սեղանի արկղից հիշյալ տետրակը հանելով, ընտրեցի նրանից հետևյալները.

1) «Իրենց կոչման բարձրության վրա». 2) «անվայելչաբար». 3) «պատկառելի». 4) «սուկալի» (այս բառը առհասարակ ես շատ եմ սիրում). 5) «քիթ ու պռունկ». 6) «մխիթարական կամ անմխիթար երևույթ». 7) «բարձր հոգևոր կառավարություն». 8) «ոստիկանության լուրջ ուշադրությունը». 9) «հրավիրում ենք ուշադրությունը» և 10) «գարշապար» (այս էլ իմ սիրած բառերի թվին է պատկանում):

Այս տասն ընտիր բառերն ու դարձվածներն առնելով սկսա ետ ու առաջ դնել նրանց և հարմարեցնել իմ գրվածքին: Երկու ժամվա անխոնջ պարապմունքից ետ այդ գրվածքն ստացավ հետևյալ ձևը.

«Մեր քաղաքի երկու պատկանելի քահանաներ, որոնք իրենց կոչման բարձրության վրա չեն կանգնած, փողոցում անվայելչաբար կովեցին միմյանց հետ և իրար քիթ ու պոունկ ու գարշապար ջարդեցին: Հրավիրում ենք բարձր հոգևոր կառավարության և ոստիկանության լուրջ ուշադրությունը այս անմխիթար երևույթի վրա»:

Առաջին անգամ, որ կարդացի այս լուրը, գրեթե հիացա: Այնպես լավ էր գրված, այնպես լավ, որ կարծես, իսկ և իսկ, լրագրից էր օրինակված: Միայն թե «գարշապար» բառն ինձ մի փոքր տարակուսանքի մեջ ձգեց: Գարշապարը գիտեի, որ մարմնի մի մասն է, բայց թե ո՞ր մասը, հաստատ չգիտեի, դժբախտաբար, բառարան էլ չունեի, որ նայեմ, իսկ հանել իմ գրվածքից այդպիսի մի սիրուն բառ, ավստույն էի:

Ի՞նչ անեմ, ի՞նչ չանեմ, մտածեցի ես և վերջը հետևյալ հնարը գտա: Միննույն ավուր երեկոյան գնացի եկեղեցի, (ուր, իբրև ինտելիգենտ մարդ, շատ հազիվ էի լինում) և երբ ժամասացությունն

ավարտվեց, դուրս եկա բակ և այնտեղ հանդիպելով մեր քաղաքի գիտնական, բայց խիստ ետադեմ տեր Սեդրոսին, հարցրի նրան ծիծաղելով.

— Տեր հայր, ի՞նչ կնշանակե «գարշապար»:

— Հա, ի՞նչ է, ֆարմասոն, ուզում ես իմ գիտությունը վարձե՞լ, — հարցրեց քահանան ժպիտով, (նա բոլոր լրագիր կարդացողներին ֆարմասոն էր անվանում):

— Այո՛, — ասացի հեզնորեն:

— Դե լավ, որ այդպես է, կասեմ. «գարշապար» նշանակում է ճակատ, պատասխանեց քահանան լրջությամբ:

— Ճշմարի՞տ:

— Այո՛, ճակատին գրաբար լեզվով ասում են «գարշապար»:

Չեք կարող երևակայել, թե որքա՞ն ուրախացա, երբ տեսա սիրածս բառը ամենահարմար տեղն էմ գործածել:

Ես, իհարկե, իսկույն հեռացա տեր Սեդրոսից: Եվ չնայելով, որ նա իմ ետևից ինձ անվանեց «ապուշ», այսուամենայնիվ ես չլսելուն դրի, որովհետև պարզ տեսա, որ նա վիրավորվեց այն պատճառով, որ ես արժան չհամարեցի փոխանակել նրա հետ դարձյալ մի քանի խոսք, այլ արհամարհելով հեռացա:

Վերջապես հասնելով տուն, օրինակեցի իմ շաքարած լուրը և դրի ծրարի մեջ:

Այժմ առաջ եկավ մի ուրիշ, ավելի ծանրակշիռ հարց. — արդյոք ո՞ր լրագրին դիմեմ, ազատամիտ «Հնձվորի՞ն», թե՞ պահպանողական «Մայլորդի՞ն»: Մտածեցի երկար, չափեցի, կշռեցի և վերջը եկա այն որոշման, թե՞ ... բայց ոչ, որոշումն ձեզ հայտնելուց առաջ անհրաժեշտ է մի խորհրդածություն: Արդյոք սլատահե՞լ է ձեզ երբևիցե գտնվել իմ դրության մեջ, այսինքն այնպիսի դրություն, որ դուք ձեր անձնական մտքերը, հասարակական գաղափարները և քաղաքական հայացքները աշխարհին հայտնի անելուց, կամ ինչպես գեղեցիկ լեզվով ասում են — հասարակության սեփականությունը դարձնելուց առաջ, նստեք և մտածեք թե՞ «ո՞ր ուղղության դիմեմ, ո՞ր բանակին միանամ...»: Օ՛, մարդուս կյանքի մեջ այդ խնդրի մասին մտածելու վայրկյանը ամենից փառավորը և հանդիսավորն է... Այդ վայրկյանն է, որ քեզ առաջին անգամ զգալ է տալիս, թե դու ազատ մարդ ես և իրավունք ունես ինչ կամենաս լինելու. այսինքն և՛ ազատամիտ, և՛ պահպանողական, և՛ ետադեմ, և, մինչև անգամ, կղերական... Եվ իրավ, ո՞վ իրավունք ունի ասել քեզ թե՞ «պարոն, ինչո՞ւ ես դու կղերական»:

Այդպիսի ապուշին դու ուղղակի կարող ես պատասխանել թե՞ «հենց այն պատճառով, որ դու

ազատամիտ ես»: Այդ կնշանակե թե՛ որևէ ուղղության կամ բանակի պատկանելը ոչ թե խելքի կամ խոր իմաստության գործ է, այլ ազատ կամքի: Երևակայեցեք, որ դուք վերարկու չունիք և ձեզ առաջարկում են գնել մեկը չորս վերարկուներից, որոնք բոլորն էլ նոր, գեղեցիկ, փափուկ և վայելուչ են և դուք ձեր սեփական փողը վճարելով՝ նրանցից մեկը գնում եք: Ո՞վ իրավունք ունի ձեզ ասել՝ «պարո՛ն, ինչու այս վերարկուն ընտրեցիք և ոչ մյուսը»: Չե՞ որ ընտրությունը ճաշակի գործ է

և դրա նկատմամբ երբեք չեն վիճում: Եվ ահա՛ դուք ընտրելով այն, որը կամեցել էք, դրանով կատարել էք ձեր կամքի ու ճաշակի պահանջը: Ընտրության միջոցին, իհարկե, չեք կարող որոշել, թե եղածներից ո՞րն է փտած և ո՞րը դիմացկուն, որովհետև ձեր աչքում բոլորն էլ դեռ նոր են: Իսկ փտածն ու դիմացկունը կորոշե ապագան: Այսպես էլ ուղղությունը, բանակը կամ կուսակցությունը: Այսօր երիտասարդ լինելով պատրաստվում ես իջնել գրական ասպարեզ, դրա համար հարկավոր է ընտրես մի կուսակցություն, ինչպես որ ձմեռը հասած ժամանակ վերարկու չունեցողն ընտրում է մի վերարկու: Սկզբում, իհարկե, դու ուշադրություն կդարձնես արտաքին փայլին և մեծահնչուն անվանը, — իսկ թե հետո ի՞նչ դուրս կգա, այդ արդեն քո բախտն է, չպիտի տրտնջաս: Ահա՛ ճիշտ այս մտքով գործեցի և ես, երբ հարկ եղավ որոշել, թե ո՞ր լրագրին դիմեմ. — «բոլոր աշխարհն, ասացի, առաջ է գնում, ես ինչո՞ւ եմ ետ մնում: Վերջին վարսավիրան էլ չի ընդունում, որ իրեն չանվանես առաջադեմ կամ ազատամիտ, մի՞ թե կվայելե, որ ինձ նման ինտելիգենտը չպատկանի նույնպես ազատամիտների խմբին»:

Այսպիսի գեղեցիկ որոշման գալով ծրարս փակեցի և ուղարկեցի նրան՝ ազատամիտ «Հնձվորի» խմբագրությանը: Եվ որպեսզի աշխատությունս անկորուստ հասնեք նրան, ես ծրարը ապահովացրի: Որովհետև մտածեցի, թե կարող է պատահել, որ նամակս Թիֆլիս հասնելուց անցնե հարբած մի ցրիչի ձեռք և սա փոխանակ «Հնձվորին» հանձնելու, տանե և տա պահպանողական «Սայլորդին»... Աստված մի արասցե այդպիսի մի թյուրիմացության շնորհիվ ես ուղղակի զոհ կդառնայի իմ լուրջ սկզբունքներին, այսինքն ստիպված կլինեի պահպանողական դառնալու: Որովհետև պարզ է, որ ինչ թերթում տրվում է մարդու անդրանիկ գրվածքը, այն թերթի ուղղությանն էլ նա պիտի հետևե: Հո չի կարելի սեփական մտքի ստեղծագործությունից հրաժարվել այս ու այն ուղղության պատճառով:

Ինչևէ, փոստային մի ավելորդ մարկա ապահովացրեց իմ համոզմունքը և պարզապես որոշեց իմ ուղղությունը:

Այնուհետև ամեն անգամ, որ Թիֆլիսից ստացվում էր «Հնձվոր» թերթը, ես նյարդային հուզմունքով սկսում էի նրա մեջ պտրտել իմ լուրը: Իմ աչքը չէին գալիս ո՛չ այդ թերթի առաջնորդները, ո՛չ արտաքին տեսությունը, ո՛չ բանասիրականը... Ես զբաղվում էի միայն նրա ներքին տեսությամբ, որովհետև իմ «երկը» միայն այդտեղ կարող էր լինել: Եվ ես պտրտում էի... Բայց ինչպե՞ս էի պտրտում, սրտատրոփ, շնչասպառ... ո՛վ քաղցր վայրկյաններ իմ գրական անդարձ անցյալի...

Եվ ահա՛ մի օր, Բայց ո՛չ, մի երջանիկ օր, երբ այլևս հույս չունեի, թե կարող եմ իմ «երկը» տպագրված տեսնել, ստանում եմ «Հնձվորը» և, ըստ սովորականին, նրա ներքին տեսությանը նայում: Հանկարծ, ո՛վ զարմանք, գավառական լուրերի շարքում տեսնում եմ տպված իմ «հաղորդագրությունը»... Տպված եմ ասում, հասկանո՞ւմ եք: Բայց ո՛չ, անկարելի է, որ հասկանաք, կամ զոնե այնպես հասկանաք, ինչպես որ ես էի հասկանում... Դրա համար պետք է, որ կարողանաք հուզվել, ոգևորվել, տքնության ժամեր անցնել, ինչպես որ ես էի անցրել, որպեսզի հասկանաք, թե ի՞նչ է նշանակում «սեփական աշխատությունը» տպագրված տեսնել...

Եվ ես սկսա կարդալ իմ «աշխատությունը» մեկ, երկու, երեք, չորս և վերջապես տասն անգամ կարդացի և էլ չէի կշտանում: Չարմանալի է, որքան էլ որ թղթի վրա գրվածը լավ է թվում գրողին, լրագրի մեջ տպագրվածը նրանից տասն անգամ ավելի լավ է թվում: Եվ դրա գաղտնիքը, ես

կարծում եմ, նրանումն է, որ մարդ յուր գրվածքը տպագրելուց հետո է միայն համոզվում թե ինքը, արդարև, «թղթակից է»:

Եվ այսպես, մեծ երանություն պատճառեց ինձ իմ անդրանիկ «երկի» տպագրությունը: Ցավալի էր միայն, որ նրանից հանել էին երկու բառ, առաջինը «ոստիկանություն» և երկրորդը՝ «գարշապար»:

Ոստիկանությունը ոչինչ, բայց գարշապար բառի անհետանալը շատ վրդովեց ինձ: Մեկ մտածեցի, թե վեր կենամ մի նախատական նամակ գրեմ խմբագրությանը և բացատրություն պահանջեմ «թղթակցի» պատվի հետ այդպիսի կոպտությամբ վարվելու համար, մեկ էլ ինքս ինձ ասացի, «ո՛վ գիտե, ո՞ր անգութ ձեռքն է հանել այդ բառերը, նույնիսկ խմբագրի կամքի հակառակ... ավելի լավ է լռել, ապա թե ոչ կարող են մեզ նույնիսկ քաղաքական հանցավոր ճանաչել...»:

Եվ այսպես, ես հաշտվեցի իրողության հետ, մխիթարելով ինձ ա՛յն քաղցր մտածությամբ, թե ես ուրեմն, «գրող» եմ և կարող եմ այսուհետև համարձակ իջնել գրական ասպարեզ և կանգնել այն մարդկանց շարքում, որոնք իրենց անվանում են «թղթակից-հրապարակախոս»:

Հետո «Հնձվորի» տպված իմ լուրի շուրջը կարմիր թանաքով մի հաստ ու գեղեցիկ շրջանակ քաշեցի և թերթը կախեցի իմ սեղանի առաջ՝ հանդիպակաց պատին, լուսանցքի վրա նախապես գրելով հետևյալը. «Այս է իմ գրական առաջին երկը», որ լույս տեսավ 1873 թվականի մայիսի 25-ին: Իմ գրական գործունեության քսանհինգամյակը լրանում է 1898 թ. մայիսի 25-ին»:

Բ
Ասում են՝ դիպվածները շատ անգամ «փոքրիկ» մարդկանց դարձնում են «մեծ»: Եվ այդ ճիշտ է: Եթե տեր Շմավոնի գավազանը իջա, չլինեք տեր Սիմոնի գլխին (գրական էտիկետը պահանջում է, որ մի անգամ հայտնաձու ճշմարտության վրա պնդեմ մինչև վերջը), ես, իհարկե, այսօր թղթակից չէի դառնալ ազատամիտ «Հնձվորին», այն էլ ոչ թե պատահական, այլ «հատուկ»:

Այժմ կհետաքրքրվեք իմանալ, թե ե՞րբ դարձա ես «հատուկ թղթակից», քանի որ այդ մասին դեռ ոչինչ չեք լսած: Պատմեմ համառոտ:

«Հնձվորի» համարը մեր քաղաքում ստացվելուց մի օր հետո դուրս եկա փողոց իմանալու համար, թե ի՞նչ են խոսում արդյոք լույս տեսած լուրի մասին: Որքա՛ն մեծ եղավ իմ ուրախությունը, երբ թեմական դպրանոցի ծանոթ ուսուցիչներից մինը հայտնեց, թե այդ լուրը մեծ իրարանցում է ձգել քահանաների մեջ, իսկ սրբազան առաջնորդն այնքան է վրդովել, որ հրամայել է գործակալներին քննություն կատարել և, հանցավորներին գտնելով խստությամբ պատժել:

— Հետաքրքրական է իմանալ, թե ո՞վ է գրել այդ լուրը, — հարցրի ես կեղծ միամտությամբ:
— Ով որ գրել է, շատ լավ է գրել, թեպետ լուրը կարճ է, բայց երևում է, որ գրողի գրչում թույն կա. երկու խոսքով քաղաքն իրար է տվել:

Քիչ էր մնում, որ այս գովեստը լսելուց խելքս թոցնեի և գրկելով վարժապետին՝ բացականչեի.

— Գրողը ես եմ, ես, պարոն Ճաճուռյան, այդ թունավոր գրիչն ինձ է պատկանում. այդ ե՛ս եմ, որ երկու խոսքով քաղաքն իրար եմ տվել:

Այո՛, ուզում էի այս խոսքերն ասել, բայց չգիտեմ ինչպե՞ս, քաջություն ունեցա ինձ զսպելու: Եվ հենց այդ վայրկյանին մի մեծ գյուտ արի, այսինքն՝ եկա այն համոզման, թե ինը մուսաներից մինը անպատճառ «լռեցնող է»: Եվ իրավ, եթե բոլոր մյուսները ոգևորում են մարդկանց գրելու, խոսելու կամ երգելու, չե՞ որ մեկն էլ պետք է լինի, որ խիստ եռանդոտների աշխույժը չափավորե՛ գրողի ձեռքը, խոսողի լեզուն և երգողի ձայնը սկարացնելով: Եվ, իմ կարծիքով, այդ «լռեցնող» մուսան ամենից ավելի բարեկամ է մարդկանց, որովհետև յուր ներշնչումով արգելք է լինում անտեղի ստեղծագործություններին: Իսկ այդպիսի ստեղծագործություններ որքա՞ն շատ կարող են լինել աշխարհում: Եվ, ահա, ուրեմն, այդ բարեսիրտ մուսայի շնորհիվ ես չբացականչեցի Ճաճուռյանի

առաջ և չմատնեցի ինձ:

Բայց նույն ավուր երեկոյան գնացի եկեղեցի իմանալու համար, թե ի՞նչ հետևանք է ունեցել գործակալի քննությունը: Եվ որքա՛ն մեծ եղավ իմ զարմանքը, երբ իմացա, որ տեր Շմավոնի ու տեր Սիմոնի փոխարեն պատժվել են տեր Գրիգորն ու տեր Սահակը, որոնց մասին, ինչպես գիտեք, ոչինչ չէի գրած: Իմ հարցին, թե ինչի՞ համար են դրանք պատժվել և ոչ թե ուրիշները, քանի որ լրագրում անուն չէ հիշված, — պատասխանեցին թե՛ «հարցուփորձից պարզվել է, որ դրանք մի օր կռվել են իրար հետ գերեզման օրհնելիս»:

— Ուրեմն, ճշմարտություն դուրս եկավ թաքստից, կեցցե՛ լրագիրը, — բացականչեցի ես:

— Հա, ֆարմասոն, չլինի՞ թե դու ես լուր տվել «Հնձվորին», — խոսեց հետևիցս տեր Սեդրոսը, որ լսել էր իմ բացականչությունը:

— «Ահա՛ գրելու նյութ — թղթակցին պտրտում են...» մտածեցի ես և, չնայելով որ այդ քահանային արհամարհում էի, իբրև հետադեմ կղերականի, այսուամենայնիվ որոշեցի այս անգամ չարհամարհել, մտածելով, թե քանի որ սա ինքն ընդունում է, որ ես կարող եմ լուրեր տալ լրագրին, թո՛ղ այդ պես էլ իմանա և երկյուղ կրե ինձանից:

— Հա, դիցուք, թե ես եմ տվել, ի՞նչ էք ուզում ասել, — հարցրի ես մի առանձին խստությամբ:

— Այն եմ ուզում ասել, որդի, — պատասխանեց նա ձայնը մեղմացնելով, — որ երբ մի բան գրում եք, ուղիղը գրեք:

— Ինչ որ լրագրում գրվում է, նա անպայման ուղիղ է, սովորեցեք, վերջապես, պատկառիլ տպված խոսքից, — բարկացա ես արդար բարկությամբ:

Տեր Սեդրոսը, կարծեմ, երկյուղից կորցրեց իրան:

— Ոչ, այդ չէի ասում... — կակազեց նա, — կարծեմ պատժված քահանաներն իրար չեն խփել, այլ միայն հայհոյել են:

«Ահա՛ գրելու երկրորդ նյութ — իսկությունն ուրանում են», մտածեցի ես և ապա հարցրի.

— Եթե այդպես է, գործակալն ինչո՞ւ էր պատժում նրանց:

— Այդ մեկը չգիտեմ. ա՛յ, հենց նա ինքը գալիս է այստեղ. հարցրու, մենք չենք կարողանում նրա հետ այդպիսի հարցերից խոսել:

— Ինչո՞ւ չէք կարողանում:

— Ինչպե՞ս կարողանանք, գործակալ մարդ է, մեկ էլ տեսար գնաց սրբազանի առաջ մեզ զրպարտեց, նա էլ հրամայեց, թե գնա՛ տեր Սեդրոսին պատմիր: Այն ժամանակ ո՞վ է մեզ պաշտպանում:

— Մենք, գրականության մշակներս, — բացականչեցի ես խրոխտաբար և այդ վայրկենին ինձ թվաց, թե մի առանձին ուժ ստացա տկարներին է անմեղներին պաշտպանելու համար:

Վերջապես մոտեցավ գործակալ քահանան: Դա մի տգետ գյուղացի էր. բայց երեսի պնդությամբ կարողացել էր ոչ միայն գյուղից փոխադրվել քաղաք, այլև այդտեղ կարգվել էր գործակալ:

Իմ հարցին թե ինչո՞ւ պատժել էք տեր Գրիգորին ու տեր Սահակին, նա կոպիտ, գավառական բարբառով պատասխանեց.

— Ինչպե՞ս թե ընչի՞, հեր օրհնա՛ծ, նրանց անիրավութենի համբավը հասել ա Թիֆլիս. սաղ աշխարհը նրանց վրա ա խոսում, հմի դու ասում ես ընչի՞ ենք պատժել:

— Բայց ի՞նչ են արել նրանք, — հարցրի ես խստությամբ:

— Կռվել, հայհոյել, իրար ծեծել են, էլ ի՞նչ պտի անեն:

— Իսկ ես լսել եմ, որ նրանք կռվել են խոսքով, բայց չեն ծեծել իրար:

— Հա, իմ քննության վախտն էլ տրհենց ասեցին, ամա դե ես պատժեցի:

— Էլ ինչո՞ւ էիր պատժում, քանի որ քննությունն այդ լուրը չէ արդարացրել:

— Ընդուր, որ լրագրումը տպված ա ըլել թե ծեծել են: Լրագրի խոսքը թողանք, մարդկանց հավատա՞նք, տպած խոսքը սո՞ւտ կըլի:

Գործակալի այս պատասխանը շատ դուր եկավ ինձ: Չնայելով յուր արտաքին կոպտության, երևաց, որ բավական լուսամիտ է նա, որովհետև ճանաչում է տպագրված խոսքի արժանիքը:

— Կեցցես, տեր-հայր, մինչև այսօր ես նախապաշարված էի քո վերաբերմամբ, բայց այժմ արդեն տեսա, որ արժանավոր գործիչ ես, — ասացի ես:

Խրախուսվելով իմ գովեստից, գործակալը հայտնեց մի խելոք միտք, որը ինձ վրա խորը տպավորություն արավ:

— «Լուր» ասած բանը նման ա ձյունի կլոնդրակի (գնդակի), որ երեխաները գնդելով գցում են ձյունի վրա, եղո սկսում են թոլ տալ (գլորել), որքան շատ ա թոլ ըլում էղ կլոնդրակը, էնքան էլ ձյունը վրան ավելանում ա, հու ենդուց եղը էնքան մեծանում, որ էլ երեխաները կարում չեն տեղից ժաժ տալ: Ուրեմն, եզրակացրեց գործակալը, մարդիք չպետք ա ձյունը գնդեն, այսինքն ամենափոքր անկարգություն էլ ա անեն, չուն էղ անկարգության լուրն ըստեղից մինչև Թիֆլիս հասնիլը տասն անգամ պտի մեծանա, ոնց որ բնական ա: Մեղավորն էլ պետք ա պատժվի, ոչ թե էն չափով, որ մեղք ա գործել, այլ էն չափով, որ գրված ա լրագրումը:

— Բայց տեր-հայր, ձյունի գունդն ուրիշ բան է, չոր լուրն՝ ուրիշ բան, ձյունը գլորվելով կմեծանա, դա բնական է, բայց լուրը պիտի տեղ հասնի ճշտությամբ, առանց մեծանալու, կամ փոքրանալու, — նկատեց գործակալին մի նորընծա քահանա, որ կարծեմ, պահպանողականներից էր:

— Մխավում ես, որդի, — պատասխանեց գործակալը. — ճանապարհ գնալուց լուրն էլ ընենց մեծանում ա, ոնց որ ձյունի կլոնդրակը, այ, մի օրինակ պատմեմ, լսիր: Օդորմած հոգի դեր (տեր) Պուղին մեր գեղի պատվական քահանաներից մինն էր: Մի առավոտ զարթնելով կնկանն ասում ա — դերակին, էս գիշեր երագումս էնքան տանջվեցի, էնքան չարչարվեցի, որ ուզում ի մեռնեմ: — Խի՞, ա դեր, — հարցնում ա կնիկը, — ընդուր որ, մի ագռավ ծնեցի, — ասում ա դերը: — Բա՛ քու տունը չքանդվի, ըդենց էլ բան կլի՞, արմանում ա կնիկը, հու ձեռաց վագում իրենց դրացի Օհանի կնկանը ասում — աղջի, Մաբեթ, չե՛ս ասել, մեր դերը էս գիշեր էրկու ագռավ ա ծնել: — Վա՛յ, քոռանամ, էղ ի՞նչ ես ասում, — ծնկներին տալիս ա Մաբեթը, հու ինքն էլ վագում իրա հարևանի մոտ ասում. — Աղջի, Մառումի թոռը, ախր դեր Պուղին էս գիշեր իրեք ագռավ ա ծնել: — Էղ ի՞նչ զուլում (պատիժ) ա, ա՛ կնիկ, — ասում ա Մառումի թոռը, — հու վագ տալի իրա տալի տունը: — Սոփի, Սոփի, — ասում, ա, արմացք բան ասեմ. դեր Պուղին էս գիշեր չորս ագռավ ա ծնել:

«Ինչ գլուխներդ ցավացնեմ, բանը որ հասնում ա քյոխվին, դեր Պուղին օխտը ագռավ ա ծնած ըլում: Քյոխվան, իհարկե, իրա գեղի խեր ու շառին հոգատար մարդ, հավաքում ա գեղականը հու գալիս դեր Պուղու մոտ:

— Ա դեր, էս ի՞նչ զուլում ա հասել մեր գեղին, էղ խի՞ օխտը ագռավ էս ծնել, — հարցնում ա նրան: Խեղճ դեր Պուղին մնում ա շվարած:

— Էղ ո՞վ ասեց, քյոխվա, — հարցնում ա նրան:

— Ո՞նց թե ո՞վ ասեց, սաղ գեղը դրնգում ա (թնդում է), — պատասխանում է քյոխվեն: Հանկարծ դերի միտն ա գալիս իրա երագը, կանչում ա կնկանը հարցնում.

— Դերակին, էս ագռավի բանը քեզ եմ ասել, էն էլ ասել եմ թե մի ագռավ եմ ծնել, հմի էս խի՞ էլլիկը (հասարակությունը) ասում ա օխտն եմ ծնել:

— Ի՞նչ գիտամ, էս Օհանի կնկան էրկուսն եմ ասել, — պատասխանում ա դերակինը:

— Բա խի՞ էս էրկուսն ասել:

— Ընդուր, որ մտածեցի թե մի ագռավ որ ծնել ա, հալբաթ (երևի) մի ճուտ էլ հետը կըլեր:

— Այ Օհանի կնիկ, դո՞ւ ինչ ես ասել, — հարցնում են նրան:

— Ես էլ ասել եմ իրեքն ա ծնել:

— Բա խի՞:

— Չուն մտածեցի, թե երկու ագռավ որ ծնել ա, հալբաթ նրանց էլ մի ճուտ կըլեր: — Եվ ըսենց պատասխանում են բոլորը:

Բանն իհարկե պարզվում ա, բայց էդ օրից խեղճ քահանի անունը մնում ա «օխտը ագռավ ծնող դեր Պուղի»:

— Հիմի, ա դեր, — դարձավ գործակալը նորընծային, — դու ասըմ ես լուրը մեծանալ չի: Էս հլա փոքր գյուղում ա, որ մի ագռավը օխտն ա դառնում, Բա լուրը, որ ըստեղից Թիֆլիս գնա, տես քանի անգամ պիտի մեծանա է՛...:

Գործակալի պատմությունը համոզիչ ազդեցություն արավ լսողների վրա, իսկ ինձ, առանձնապես, հիացրեց: Այդ պատճառով ձեռքս պարզելով նրան ասացի.

— Հայտնում եմ ձեզ իմ անկեղծ համակրությունը: Քանի որ դուք էլ մեր բանակից եք, ուրեմն գործենք միասին:

Գործակալը, կարծես, ասածներս չհասկանալով, քաշվելով հարցրեց.

— Ձեր պաշտոնն ի՞նչ ա:

— Իմ պաշտոնը... այդ թող ուրիշներն ասեն, — պատասխանեցի ես ժպտալով և համեստությամբ հեռացա:

Բայց որովհետև քայլերս արագ չէի փոխում... ուստի լսեցի, որ տեր Մեղքոսը մի առանձին անկեղծությամբ ասում էր. — «Հնձվորի» թղթակիցն է, լուրն էլ դա է հաղորդել:

Գործակալը մի զարմացական բացականչություն արավ և, կարծեմ, տեղն ու տեղը սառեց: Գ

Հա, դուք կամենում էիք իմանալ, թե ինչպես դարձա ես «հատուկ» թղթակից, բայց ես միջանկյալ պատմություն արի, հոգ չէ, այդ էլ հարկավոր էր, այժմ կդառնամ բուն խնդրին:

Վերադառնալով տուն, նախ սկսա մտածել այն մասին, թե ի՞նչ լավ բան է շփումն ունենալ հասարակական գործիչների հետ, կարծիքներ լսել, մտքեր փոխանակել կամ չզիտցածը սովորել: Առաջին գրական երկս «Հնձվորին» դրկելու ժամանակ խոստովանում եմ, երկու թե երեք վայրկյան խղճի խայթ ունեցա, որովհետև մտածեցի, թե արդյո՞ք լավ եմ անում, որ չեղած բանը գրում եմ թե՞ ոչ: Ասենք դա սկի խղճի խայթ էլ չէր, այլ լոկ անփորձության երկյուղ: Իսկ ա՛յժմ, հայ գործակալի

բերած օրինակները լսելուց հետո այնպիսի մի անհողողող քաջություն եկավ վրաս, որ կարծես պատրաստ էի աշխարհը գլխի վրա շուռ տալու, եղածը չեղած, սպիտակը սև, փոքրը մեծ, կարճը երկար, հաստը բարակ, մի խոսքով, աներևոյթը երևութական դարձնելու, միայն թե կարողանայի շարունակ գրել և այդպիսով ծառայել գրականաթյանը: Օ՛, ի՞նչ ոգևորություն էր այս և ինչ չէ կարող անել մարդ հափշտակության այդպիսի վայրկյաններում:

Եվ ես սկսա գրել: Բայց ի՞նչ էք կարծում, ի՞նչ... Մի որևէ լո՞ւր, երբե՛ք: Այս անգամվա ոգևորությանը լուրի ոգևորություն չէր, այլ մի ամբողջ թղթակցության, որ գրական աշխարհը հուզեր, կրքեր վառեր, մտքեր բորբոքեր... Այո՛, և ես սկսա գրել, ո՛չ, շարադրել այդ թղթակցությունը: Եվ շարադրում էի, ի՞նչ էք կարծում քանի՞ օր, — ուղիղ տասներկու, առավոտից սկսած մինչև երեկո: Առաջին երկու օրը զբաղված էի միայն իմ տետրակից բառեր ու ոճեր քաղելով: Հետո կարգի բերի այն հարցերը, որոնց մասին պետք է գրեի: Ապա սկսա իսկական շարադրությունը, որ ինձանից խլեց ուղիղ հինգ օր հետո շարադրությանս մեջ զետեղեցի իմ ընտրած բառերն ու ոճերը, վերջն արտագրեցի, օրինակեցի, միավ բանիվ դուրս եկավ մի հսկայական աշխատություն: Եվ ուրիշ կերպ էլ չէր կարելի, երբ մարդ մի լուրջ բան է գրում, պետք է լրջորեն էլ պարապե, քննե, հետազոտե,

ուսումնասիրե...

Որովհետև այդ թղթակցությունն ամբողջապես առաջ բերել չէի կարող, ուստի համառոտ հիշեմ, թե ի՞նչ խնդիրներ էի շոշափել դրա մեջ:

Սկզբում հարձակվեցի այն բոլոր ստոր արարածների վրա, որոնք սկսել էին որոնել լուր հաղորդող թղթակցին, ինչպես օրինակ տեր Սեդրոսը և նրա նմանները: Այս պարբերության համար հատկապես իմ ոճերի տեսրակից արտագրել էի հետևյալ գեղեցիկ խոսքերը՝ «Պարոններ, իզուր եք որոնում, կամ հալածում թղթակիցներին, նրանք հանցավոր չեն, որ գրում են ճշմարտությունը, իսկ ճշմարտությունը մի հայելի է, որի մեջ ցուանում է ձեր պատկերը. հայելին մեղավոր չէ, որ այդ պատկերը նրա մեջ երևում է տգեղ և զզվելի»:

Այս կտորն այնքան գեղեցիկ էր, որ ես հինգ անգամ, իրար վրա կարդացի:

Հետո սկսա խոսել, «մտրակողական» ուղղության մասին, անվանելով նրան «ժողովրդի փրկություն»: Եվ այդ անունն արդարացնելու համար առաջ բերի այն հզոր ազդեցությանը, որ արել էր «Հնձվորը», հրապարակ հանելով քահանաների տգեղ արարքը: «Նույնիսկ կղերականությունը չկարողացավ անտարբեր մնալ այդ մերկացումի առաջ և ստիպված էր պատժել հանցավորներին» ասում էի ես:

Այս առիթով, սակայն, ես հարձակվեցի սրբազանի վրա, անվանելով անարդար և կողմնապահ, որովհետև _____ իսկական հանցավորներին թողած, նա պատմել էր բոլորովին անմեղ մարդկանց (այս

մեկն հո հաստատ գիտեի), և այդ արել էր, ասում էի, այն պատճառով, որ պատժվողները սրբազանի հետադեմ ուղղության կուսակից չէին: (Այս մասին թեպետ խոսք չէր եղել իմ ու տեր Սեդրոսի մեջ, այնուամենայնիվ ես պիտի գրեի, որովհետև իբրև թղթակից պարտավոր էի կատարված իրողության իսկական պատճառները հետազոտել, գտնել)...:

Չխոսելով այլևս մյուս հարցերի մասին, այսքանը միայն կասեմ, որ թղթակցությունս այնքան գեղեցիկ էր դուրս եկել, որ նա, մինչև անգամ, նմանվում էր իսկական թղթակցության: Հենց այս պատճառով էլ սիրտ արի նրա վերջում ավելացնելու իմ անձի վերաբերմամբ հետևյալ տողերը. «Հանձն առնելով թղթակցի պատասխանատու պաշտոնը, մենք դրանով նպատակ ունինք ծառայել հասարակության իսկական շահերին: Մեր պարտքը կլինի ամեն մի դեպքում պաշտպանել արդարությունը, ճշմարտությունը, գեղեցիկը և բարին, իսկ իրավունքը՝ հալածել ու հարվածել անարդարությունը, սուտը, տգեղը և զզվելին»:

Այս ամենից հետո առաջ էր գալիս ստորագրության խնդիրը: Եթե իմ գրածների տակ դնեի միշտ իմ անունն ու ազգանունը, որ էր Հովսեփ Ավետիսյան Օհանյանց, դա շատ երկար կլիներ, և բացի այդ, ես կարող էի հաճախ ենթարկվել հարձակումների, կամ հրավիրվել դատարան: (Չէ՞ որ իբրև իմ կոչման հավատարիմ թղթակից, ես չէի կարող միշտ ճշմարտություններ գրել, մի տեղ որ ուղղություն կա, բանակ կա, կուսակցության շահեր կան, մի՞ թե կարելի է միշտ ճշմարտություն խոսել): Այդ պատճառով էլ որոշեցի ընտրել մի կեղծ անուն: Բայց թվելով մի քանի տասնյակ բառեր, օրինակ՝ Բեղդեբուղ, Որոմնացան, Սանտարամետ, Մտրակահար, Հառաջադեմ և այլն, տեսի, որ դրանք բոլորն էլ թեպետ գեղեցիկ, բայց երկար բառեր են: Ես կամենում էի կարճը և քաղցրահնչյունը: «Արի իմ անվան, հորանվան և ազգանվան գլխատառերն իրար մոտ դնեմ և տեսնեմ, թե ի՞նչ դուրս կգա», — մտածեցի ես, և այդպես էլ արեցի, դուրս եկավ ՀՄՕ, որը ոչինչ չէր նշանակում: Բայց որովհետև պապիս անունն էլ Կարապետ էր, ուստի երբ նրա գլխատառն էլ մեջը դրի, դարձավ ՀԱԿՈ: Ի՞նչ գեղեցիկ ու հրաշալի բառ, բացականչեցի ես և այդ անունով էլ թղթակցությունս կնքելով ուղարկեցի «Հնձվորին»:

Անցավ տասն օր: Տասը դժվարատար, հույսով, ցնորքով և հուզմունքով լի օրեր... Անցուցե՞լ եք դուք

երբևիցե այդպիսի օրեր... Իհարկե ոչ: Այդ ծանր, թեթև, քաղցր և դառն, միշտ տանջող և միշտ հաճելի օրերը միայն մեզ՝ գրականության մշակներիս է վիճակված... Այո, գրել, ստեղծագործել և սպասել, որ այդ ստեղծագործությունը լույս տեսնե, մտքեր ու սրտեր հուզե, կարծիքներ ծնեցնե, վեճեր հարուցանե և ստեղծագործողի անունը փառավորե կամ... խայտառակե: Վերջին բառն, իհարկե, ինձ չէ վերաբերում. բայց լինում են նաև այդպիսի դժբախտներ, մուսաններից ատված մարդիկ, որոնք գրում, կամ, իրենց կարծիքով ստեղծագործում են և վերջը խայտառակվում: Բայց թողնենք այդ դժբախտներին:

Տասն օր անցավ: Ստացվող «Հնձվորում» չէր երևում իմ թղթակցությունը. սկսում էի հուսահատվել... Հեշտ բան չկարծեք նստել 12 օր, գրել, շարադրել, միևնույն բանը տասն անգամ օրինակել և վերջը նրա տպագրությունը չտեսնել... Օ՛ դա զարհուրելի է... Բայց ինչպես երևում է, ինձ ոգևորող մուսան հսկում է եղել թղթակցությանս: Տասն և մեկերորդ օրը, այո՛, ճիշտ այդ օրը... բայց ոչ, նկարագրեմ, թե ի՞նչ օր էր այդ. — Պայծառ և գեղեցիկ, արևն առավոտը ծագել էր, իսկ երեկոյան պետք է մայր մտներ, հետո լուսինը պիտի ծագեր, մարդիկ և անասուններ եռանդով գործում էին, թռչունները երգում. բույսերը բսնում և ծաղիկները ծաղկում... դրանից կարող էք երևակայել, թե ի՞նչ հրաշալի օր էր այն: Եվ ահա, այդ հրաշալի օրը ստացա «Հնձվորի» մի համար: Տենդային հուզմունքից դողացող ձեռքերով բացի թերթը: Առաջին երեսում ոչինչ չկար, իսկ երկրորդում... Տեր ասավա՛ծ, մի՞ թե ճշմարիտ էր, աչքերիս չէի ուզում հավատալ... Այդտեղ, այդ երկրորդ երեսում տպված էր, բայց ո՛չ, լույս էր տեսած, կամ ավելի ճիշտ ասած հրատարակված էր իմ թղթակցությունը... Առաջին անգամ, որ աչքս ընկավ ՀԱԿՕ-ի վրա, քիչ էր մնում, որ

ուրախությունից խելագարվեի... ուրեմն դա երազ չէր և ոչ էլ ցնորք: Այո՛ դա իմ թղթակցությունն էր տպված հայոց ազգի պարծանք «Հնձվորում»: Եվ ես սկսա կարդալ: Բայց, ո՛վ զարմանք, ուրախությունն այնքան էր շքմեցրել ինձ, որ ամենից կարևորը, իմ ներկան ու ապագան փառավորողը դեռ չէի տեսել: Իմ հոդվածի սկզբում, «Նամակ խմբագրության» վերնագրի տակ, փակագծի մեջ նոսր գրերով տպված էր «Հատուկ թղթակցից»... Հասկանո՞ւմ եք, հատուկ թղթակցից, ուրեմն ես, Հովսեփ Ավետիսյան Օհանյանցս, կամ ըստ անվանակոչության Հակօ-ս, «Հնձվորի» «հատուկ», կամ որ նույնն է ասել «պաշտոնական» թղթակցիցն էի: Եվ այս պատվաբեր կոչումը ոչ մի մահկանացու չէր կարող այլևս խլել ինձանից, որովհետև դա արդեն հաստատված, սրբագործված էր տպագրված տառերով ճշմարտության պաշտպան և ընդհանուր աշխարհին հայտնի «Հնձվոր» լրագրում... Ընդհանուր աշխարհին հայտնի եմ ասում, որովհետև նրա ճակատին պարզ գրած էր թե «արտասահմանից մեզ դիմում են հետևյալ հասցեով Tiflis, Redaction «Hindzvor». կնշանակե արտասահմանում նա հայտնի էր ամենքին: Այդպիսով, ուրեմն, ես էլ դառնում էի աշխարհահռչակ, իմ անունն էլ այնուհետև պիտի կարդացվեր ոչ միայն Կովկասում ու Ռուսաստանում, այլև Եվրոպայում, Ամերիկայում, Աֆրիկայում և Ավստրալիայում...

Վերջապես այդպիսի հուզումների և հոգեկան ամենաքաղցր գրգիռների ազդեցության տակ ես կարդացի իմ թղթակցությունը մի քանի անգամ, հիացա, հափշտակվեցի և ապա «Հնձվորը» սրտագին համբուրելով՝ դուրս եկա տանից:

Հասած լինելով արդեն այսպիսի բարձր աստիճանի, ես, իհարկե, պիտի աշխատեի այնուհետև հեռու պահել ինձ հասարակ ամբոխից և գտնվել մշտապես որոշ բարձրության վրա: Բայց մինչ այդ դեռ հարկավոր էր իմանալ, թե ի՞նչ ընդունելություն է գտել իմ հոդվածը քաղաքի մեջ, կամ ի՞նչ ազդեցություն է արել նա ընթերցող հասարակության վրա:

Այդ վայրկենին, որ ոտքս դրի քաղաքի հրապարակում, ինձ այնպես թվաց, թե բոլոր մարդիկ աչքերնին սևեռեցին ինձ վրա, իսկ շատերը նրանցից հարգանքով բարևեցին: Ես, իհարկե, չնայեցի ոչ ոքին և առաջ էի գնում հաստատուն քայլերով ու «հատուկ թղթակցին» վայել լրջությամբ:

Օրը տոն լինելով՝ դպրանոցի վարժապետական խումբն ևս այդտեղ էր: Ես, իհարկե, միայն դրանց կարող էի մոտենալ, իբրև փոքր ի շատե ինտելիգենտ մարդկանց: Իմ ողջունին ամենքը պատասխանեցին սիրով և քաղաքավարությամբ: Իսկ իմ հարցին թե՛ ի՞նչ նոր լուր կա, ճաճուռյանն ասաց.

— Լուր չէ, այլ մի ամբողջ պատմություն... «Հնձվորի» այստեղի թղթակիցը գլխի վրա է դրել ամբողջ քաղաքը:

— Ինչպե՞ս, ի՞նչ է գրել, — հարցրի ես կեղծ անգիտությամբ:

— Օ՛, պետք է կարդաք, բառերով _____ պատմել անկարելի է:

— Այսուամենայնի՞վ:

— Ասում եմ անկարելի է, է՛լ թղթակից պտրողներ, է՛լ առաջնորդ, է՛լ քահանա, է՛լ կուսակցական անարդարություն և այլն, և այլն չէ մնացել, բոլորն հրապարակ են հանված:

— Եվ լա՛վ է գրված:

— Փառավոր, «հատուկ թղթակցի» գործ է:

— Ուրախ եմ, որ հավանում եք, — ասացի ես ժպտալով: Ճաճուռյանն իսկույն բռնեց ձեռքս և քաշելով ինձ մի կողմ, հուզված ձայնով հարցրեց.

— Մի՞ թե դուք եք գրողը:

Ես զարմացա նրա նուրբ հոգեբանական ընդունակության վրա:

— Ինչո՞ւ համար եք այդպես կարծում — հարցրի ժպտալով:

— Օ՛, մի ծածկեք, խնդրում եմ, հայտնեցեք ինձ ճշմարտությունը, ես գաղտնապահ կլինեմ այնպես, ինչպես գերեզմանի քարը, որ ոչ ոքի չի ասում, թե ո՞վ է յուր տակ պառկած:

— Մ՛ս... կամաց խոսեցեք, ի սեր աստծո, — զգուշացրի ես:

— Ուրեմն, սիրելի բարեկամ, այդ դուք եք, դո՛ւք...

— Այո՛, ինչո՞ւ ծածկեմ լավ բարեկամից... Բայց, խնդրում եմ՝ թող ոչ ոք այլևս չիմանա այդ:

— Բայց ախր դուք... ներողություն...

Ինձ թվում էր, թե նա կամենում էր ասել՝ «ախր դուք այնքան մտավոր պատրաստություն չունեք», բայց իմ աչքերի խիստ հայացքը զգաստացրեց նրան, ուստի խոսքը փոխելով հարցրեց.

— Բայց ախր այդ ի՞նչ անուն է, որ ընտրել եք:

— Հովսեփ Ավետիսյան — Կարապետյան Օհանյանցի գլխատառերը միացրեք դա կլինի՞...

Ճաճուռյանը մի փոքր մտածեց և ապա հանկարծ բացականչեց:

— Հակօ:

Բայց հենց այդ բառն էր, որ կարողացավ արտասանել և ապա ամոթից շառագունվեց, որովհետև զգաց, որ մեծ անքաղաքավարություն է արել՝ կասկած հայտնելով իմ մտավոր պատրաստության մասին:

— Ներողություն, սիրելի պարոն Հակօ, եթե ես վիրավորեցի ձեզ, — ասաց նա անկեղծ զոջումով:

Հակօ անունս առաջին անգամ լսելով կենդանի բարբառով խոսողից, այնպիսի մի քաղցր հաճույք զգացի, որ իսկույն էլ ասացի ճաճուռյանին կատարյալ ներողամտությամբ.

— Անհոգ կացեք, բարեկամ, այսուհետև այլևս ես սրտիս չեմ առնիլ ոչ մի վիրավորանք: Մի անգամ, որ հրապարակախոսությունն ընտրել եմ իմ գործունեության ասպարեզ, ես պիտի աշխատեմ

սովորել համբերություն: Ես պատրաստ պիտի լինիմ թե՛ վիրավորանքի և թե՛ հալածանքի. այդ դեպքում, անշուշտ, ինձ կմխիթարեն և կոգեվորեն մեծ հրապարակախոսների օրինակները:

— Անշուշտ, անշուշտ, — պատասխանեց ճաճուռյանը խորին ակնածությամբ:

Ես կրկին զգուշացրեցի նրան — ոչ ոքի չհայտնել Հակօ-յի ով լինելը և հեռացա:

Բայց, բարեբախտաբար, «ոչինչ է ծածուկ որ ոչ յայտնեսցի»: Ճաճությունն այս մասին հայտնել էր Մոճոռյանին, Մոճոռյանը՝ Չանչուրյանին, Չանչուրյանը՝ Չանգուրյանին և այդպիսով մի շաբաթից հետո արդեն բոլոր քաղաքը գիտեր, որ ես եմ Հակո-ն, «հատուկ թղթակիցն» ազատամիտ «Հնձվորի»:

Դ
Այժմ այլևս ավելորդ է թվել, թե ի՞նչ նյութերի մասին եմ գրել ես իմ երկրորդ, երրորդ, չորրորդ և այլն և այլն նամակներում: Այդ երջանիկ օրերից սկսած մինչև այսօր անցել են շատ տարիներ և այդքան ժամանակի ընթացքում «Հնձվորում» հրատարակված իմ թղթակցությունների մեջ ես շոշափել եմ հարյուրավոր ու հազարավոր հարցեր: Այդ ամենի մասին հիշել անկարելի է: Այսքանը միայն կասեմ, որ իմ հրապարակախոսական գործունեության ընթացքում հետևել եմ միշտ մի ազնիվ սկզբունքի, այն է՝ խոսել ու գրել ճշմարտությունը, և միայն ճշմարտությունը: Բայց, իհարկե, ոչ այնպես, ինչպես որ նա կա, (այդպես կարող է անել ամեն մի տիրացու), այլ այնպես, ինչպես որ պիտի լինի, որովհետև ա՛յդ է պահանջում կուսակցական ճշմարտության էտիկան, որն ուսումնասիրել և յուրացրել եմ շարունակ «Հնձվորի» գոհարները կարդալով և նրա ուղղության գաղտնիքը վերլուծելով:

Այս իսկ պատճառով ամեն մի թղթակցություն շարադրելիս աչքիս առաջ եմ ունեցել հայր գործակալի «ձյունի կյոնդրակը» և «օխտը ագռավ ծնող տեր Պուղու» պատմությունը: Դրանք, այո, եղել են ինձ համար լուսատու փարոսներ իմ հրապարակախոսական նավի հորձանուտ ճանապարհի վրա և դրանց եմ պարտական գրական ասպարեզում ձեռք բերած իմ հաջողությունն ու հռչակը:

«Հատուկ թղթակցի գործունեության ասպարեզը — մանավանդ այն թղթակցի, որ կոչումն ունի ազատ, մտրակող և մերկացնող ուղղությանն հետևելու, չափազանց ընդարձակ է և շնորհակալ: Գավառի մեջ, մանավանդ, այդ կոչման հետ կապված են որոշ իրավունքներ, որոնցից թղթակիցը կարող է օգավել ինչպես և ինչ չափով որ կամենա: Բավական է, որ նա յուր ձեռքին ունի մի դրոշակ, որի վրա գրված են հետևյալ վեհ խոսքերը. «ազատամտություն», «նոր և թարմ հոսանք», «հարվածել ու մտրակել», «կորչի խավարը և հետադիմությունը», «ատում ենք կղերականներին», «ով որ մեզ հետ չէ, մեր դեմն է»: Այլև մի բառարան, որ յուր մեջ ունենա 500-ից մինչև 1000, կամ առավելն 2000 ընտիր, բայց, միևնույն ժամանակ ազդու հայեցողություններ, համեմված հարձակողական և մտրակողական դարձվածքներով, որոնք որչափ հանդուգն լինեն ու սանձարձակ, այնքան ավելի լավ, որովհետև ինչպես գիտեք, քացախի թունդն է լինում հարգի: Եվ ահա՛ այդ գեղեցիկ ուժերով զինված, դուք մտնում եք... բայց ոչ, այստեղ մի փոքր պիտի շեղվեմ:

Հայոց ազգը հո գիտե՞ք ինչ ազգ է: Երևելի ազգ է, ամեն բան ունի: Ամենից առաջ ունի մի ազգային եկեղեցի, որ թեպետ մի փոքր հետադեմ է, բայց վնաս չունի ՅՁ ԾՁ շատ հին է: Նրա գոյությունն, ասում են, Քրիստոսից շատ առաջ է հիմնված, չգիտեմ, Բագրատունյաց ո՞ր թագավորի ժամանակ: Թվականը չեմ հիշում: Ես, առհասարակ այդպիսի սխոլաստիկական խնդիրներով չեմ զբաղվում: Ճշմարիտն ասած նոր սերնդին չի էլ սագում վատնել ժամանակն այդպիսի դատարկ բաների վրա: Այսքանը միայն գիտեմ, որ նա շատ հին է, և ինչպես «Հնձվորն» էլ ասում է՝ ունի ժողովրդական ոգի, որի պատճառով էլ կատարում է ժողովրդական ընտրություններ, ինչպես օրինակ, քահանայի, երեցփոխանի, հաշվատեսի, պատգամավորի և այլն:

Հայոց ազգն ունի, նաև, հոգևոր դպրոցներ, որոնց մեջ դասախոսում են վարժապետներ, իսկ վարժապետներին ընտրում է տեսուչը, տեսչին հոգաբարձուները, հոգաբարձուներին ժողովուրդը, իսկ ժողովրդին... հա՛, ներողություն. դենը ճանապարհ չկա:

Հայոց ազգն ունի հոգևոր աստյաններ, որոնք կառավարվում են անդամներով, իսկ անդամներին

կառավարում է առաջնորդը, առաջնորդին կաթողիկոսը, կաթողիկոսին... Այստեղ էլ, կարծեմ, ճանապարհը փակ է, բայց սազում է, որ ասեի «իսկ կաթողիկոսին ժողովուրդը»:

Վերջապես հայոց ազգն ունի բարեգործական ընկերություններ, որոնք կառավարվում են վարչություններով, իսկ վարչությունը բաղկացած է անդամներից ու նախագահից, որոնց, ինչպես գիտեք, ընտրում է ընդհանուր ժողովը, իսկ ընդհանուր ժողովը կազմվում է անդամներից, որոնք, բոլորն էլ, ժողովրդական ոգի ունին, որովհետև աշխարհականների որդիք են: (Միջանկյալ պիտի ասեմ, որ դրանք միակ հաստատություններն են, որոնք ազատ են կղերական տարրից և նրանց ազդեցությունից. դժբախտաբար դրանք էլ այն վատ կողմն ունին, որ ընդունում են հետադեմ անդամներ, որոնց հետ երբեմն ստիպված ենք լինում ընդհարվիլ):

Ահա՛, այս բոլոր տեղերն ու հաստատություններն, որոնք ժողովրդական ոգու արտադրություններն են, կազմում են «հատուկ թղթակցի» գործունեության ասպարեզը:

Հիշածս դրոշակը ձեռքիս և բառարանը կռանս տակ ես մտնում եմ այդ ասպարեզներից, որը կամենում եմ, որովհետև իմ առաջ բաց է ամեն դուռ, եկեղեցու՝ լինի այդ թե՛ դպրոցի, առաջնորդարանի՝ լինի թե՛ բարեգործական ընկերության, միևնույն է. ամեն տեղ էլ ես մտնում եմ ազատորեն, ինչպես որ կմտնեի իմ հոր տունը կամ իմ պապի բախչեն:

Առաջին անգամ, որ կոխում եմ դռան շեմքը, մի թեթև հագում եմ: Ներկա եղողներն իսկույն նայում են ներս մտնողին և զգաստ դիրք ստանում: Այդ ժամանակ արդեն ես գլխարկս հանում եմ: Իբրև ծայրահեղ առաջադիմական, ես այդ անում եմ մի քանի քայլ դահլիճում առաջ գնալուց հետո:

(Հետադիմականներն, ընդհակառակը, գլխարկները հանում են նախասենյակում, որ նշան է նրանց երկչոտ և նվաստողի լինելուն): Իսկույն մի խուլ շշուկ տարածվում է ժողովրդի մեջ: Լսվում են հարցերը. «ո՞վ է սա» և պատասխաններ. «Հնձվորի» թղթակիցը, կամ «պարոն Հակոբ»:

Ես, իհարկե, այդ վայրկյանին դիմում եմ դեպի իմ աթոռը, գլուխս վեր բռնած, կուրծքս դուրս ցցած և կարելվույն չափ սիգաճեմ: Զգում եմ, որ նախագահն ու վարչության անդամները հետևելով իմ քայլերին՝ կամենում են ինձ ողջունել: Բայց ես անցնում եմ առանց նրանց նայելու, լուռ և իբր թե մտախոհ:

Նստում եմ վերջապես «հատուկ թղթակցի» աթոռին: Եվ թեպետ չգիտեմ, թե ինձանից առաջ ի՞նչ են խոսել, կամ ի՞նչ հարցեր շոշափել, այսուամենայնիվ տեսնելով, որ շատերը մատներնին բարձրացրած խոսք են ուզում նախագահից, ես էլ բարձրացնում եմ ցուցամատս, որպեսզի հասկացնեմ ժողովին, թե «մենք էլ այստեղ ենք»:

Նախագահն իսկույն գլխով է անում, որ կնշանակե թե՛ «ձեր խոնարհ ծառան եմ», ես սպասում եմ: Այդ միջոցին խոսողը մի պահպանողական է, բայց ես նրան չեմ լսում, որովհետև իրավունք չունիմ լսելու: Գուցե նա խոսում է լավ բաներ, գուցե շատ էլ խելոք մարդ է, բայց քանի որ, պահպանողական է, այդ արդեն բավական է, որ ես համոզվեմ, թե նա լավ բան ասել չէ կարող: Եվ հենց այդ պատճառով էլ, բոլոր ժամանակ, որ նա խոսում է, ես ազատամիտ մարդուն վայել անհամբերությամբ, ծամածռություններ եմ անում, որով բոլոր դահլիճն հասկանում է, որ Հակոբ դեմ է խոսողին: Այդքանն արդեն բավական է, որ ճառախոսը ոչ մի սպիտակ քվե չստանա, եթե հավակնություն է ունենալու յուր տուփը դնելու:

Ա՛յ, ուրիշ բան է հաջորդ ճառախոսը. նա ազատամիտ ճաճուռյանն է: Եվ չնայելով, որ չգիտեմ թե ի՞նչ պիտի խոսի, այսուամենայնիվ, ես լիովին համաձայն եմ նրա հետ: Որովհետև հաստատ գիտեմ, թե ինչ էլ որ խոսի, հարմար պիտի լինի մեր ուղղությանը: Մի փոքր անցնում է թե չէ, գուշակությունս կատարվում է, նա հայտնում է հրաշալի մտքեր, ամենն էլ առաջադիմական, ես նրան ծափահարում եմ, ինձ ձայնակցում են մեր ընտիր համախոհները:

Շուտով հերթը հասնում է ինձ, թեպետ ես այդպես շուտ չէի սպասում... Բայց որովհետև

նախագահը մեր բանակից է, ուստի կուսակցական քաղաքականության էտիկետը պահպանելով ինձանից առաջ ձայն խնդրողներին նա թողնում է անուշադիր և սիրալիր ժպիտով դառնում է դեպի ինձ:

— Պարոն Հակո, այժմ խոսքը ձերն է:

Ես, սկզբում, իհարկե, մի փոքր շփոթվում եմ, որովհետև, խոստովանանք լինի, խոսելու մի առանձին շնորհք չունիմ, բացի այդ, այն վատ սովորությունն էլ ունիմ, որ ցուցամատս բարձրացնելու միջոցին, որոշած չեմ լինում թե ի՞նչ պիտի խոսեմ: Իսկ այժմ քանի որ հերթը հասել է ինձ, իբրև «հատուկ թղթակից» պետք է արժանապատվությունս բարձր պահեմ, ուստի բոլորովին ինձ չկորցնելով բարձրանում եմ աթոռից և մի բարձրահոն հայացք ձգելով ժողովականների վրա, պարզ և մեկին արտասանում եմ հետևյալ համառոտ, բայց բազմաբովանդակ ճառը:

— Պարոն նախագահ, պատիվ ունիմ հայտնելու հարգելի հանդիսականներին թե ես, իսկապես, կամենում էի ասել այն, ինչ որ պարոն Ճաճույանն ասաց. ես լիովին համաձայն եմ պարոնի հայտնած մտքերի և կարծիքների հետ:

Այս խոսքերը խոր տպավորություն են անում ժողովի վրա:

Դուք հիմա կասեք թե «հատուկ թղթակցին» չի վայելիլ այդքան համառոտախոս լինել: Ես կպատասխանեմ, որ սխալվում եք: Հատուկ թղթակցին ավելի պարտավորություն էլ չունի խոսելու: Ով ուզում է թող խոսի, ճառեր արտասանե, ընտրություններ կատարե, այսուամենայնիվ _____, այդ բոլոր

խոսքերի, ճառերի և ընտրությունների նկատմամբ հրապարակով վերջին կարծիք հայտնելը մեզ է պատկանում:

Եթե ճառախոսը «մեր մարդն» է, ես նրա հայտնած մտքերն ու կարծիքները «Հնձվորում» անվանում եմ «բարձր, վսեմ և գաղափարական», եթե հակառակորդ է, ասում եմ՝ «հետադիմականին մեկն այսինչ ժողովում հայտնեց անդրջրհեղեղյան, բորբոսնած մտքեր»:

Եթե ժողովի ընտրությունները կատարվում են համաձայն մեր ցանկության, այն ժամանակ ես հայտնում եմ, թե «այսինչ ընդհանուր ժողովը կայացավ ամենայն օրինավորությամբ և ընտրության արդյունքը եղավ փայլուն, որովհետև ընտրվեցան միայն առաջադիմականները: Բայց, եթե դրանց մեջ ներս է ընկնում մի պահպանողական, այն ժամանակ արդեն ասում եմ. «թեպետ ժողովը կանոնավոր եղավ, բայց վերջում խավարամիտները քվեները խարդախելով և մի քանի ժողովականների միամտությունը շահագործելով ընտրել տվին իրենցից մինին»:

Պատահում է, իհարկե, և ժողով, ուր բոլոր ընտրվածները լինում են պահպանողականներ:

(Այդպիսի դժբախտություն հասել է հայոց ազգին մի քանի անգամ): Եվ այդպիսի ժամանակ ես այլևս չեմ քաշվում գուտ ճշմարտությունը հայտնելու, ժողովն, ուղղակի, հայտարարում եմ.

«ապօրինի», ընտրությունները՝ «անվավեր», իսկ ժողովատեղը՝ «Արշակավան»:

Այս եղանակով ես գործում և ճշմարտությունը հայտնում եմ, նաև, պատգամավորական, հոգաբարձական և երեցփոխական ընտրությունների վերաբերմամբ:

Եթե պատգամավորը «մերոնցից է», ես նրան ուղղակի անվանում եմ «սուրբ գործի համար յուր անձն ու հոգին նվիրող»: Եթե «մերոնցից» չէ, տալիս եմ նրան յուր սեփական անունը, այն է՝ «պնակալեզ և ստրկահոգի կղերական»:

Եթե հոգաբարձուն «մեր բանակիցն է», ես չեմ ծածկում նրա արժանիքը. հայտնում եմ, որ դա անզիվ ու ազատ գաղափարներով տոգորված, դպրոցի, առաջադիմության նախանձախնդիր և հանճարավոր ուղեղի տեր մեկն է»: Բայց եթե «հակառակորդ բանակից» է, նրա թերությունները պարզ է. նա «կաշառակեր է, անբարոյական և Մաթուս աղայի ժամանակակից գաղափարներով սնված»:

Եթե երեցփոխը «մեր մարդն» է, նրա նկատմամբ կատարում եմ իմ պարտքը, հայտարարելով նրան «անբիծ, անշահասեր, վերին աստիճանի բարեպաշտ և աստծու տան օգտին յուր անձը նվիրող», իսկ եթե «մեր մարդը չէ», այն ժամանակ, ինչ ասել կուզի, որ քաղաքացիական քաջություն պիտի ունենամ անվանելու նրան «գող, ավագակ, եկեղեցու գույքը հափշտակող» և այլն ըստ կարգին: Գալով վարժապետներին, տեսչին, առաջնորդին և այլն, դրանց գործունեության նկատմամբ ես հետևում եմ միևնույն հաստատուն ուղղության, մնալով միշտ ազատասեր, ճշմարտախոս, մերկացնող, հարվածող-մտրակող, միով բանիվ գտարյուն «հնձվորական»:

Այս էլ պիտի ասեմ, որ «հատուկ թղթակցի» գործունեությունը չի սահմանափակվում միայն ազգային հաստատությունների մասին գրելով: Ո՛չ, գավառական քաղաքում ուրիշ բաներ էլ կան, որոնցով մենք հետաքրքրում ենք լրագրի ընթերցողներին: Կա, օրինակ, քաղաքագլուխ, կան

վարչության անդամներ, ինքնավարական իրավունք, հետո՝ քաղաքի մաքրության, բարեկեցության և առողջապահության վերաբերյալ խնդիրներ. կա՛ն կապալառուներ, վաշխառուներ, վաճառականներ և այլն: Այս բոլորի մասին նույնպես ես իրավունք ունիմ գրելու: Եվ գրում եմ, իհարկե, այն ինչ որ կամենում եմ, կամ ինչ որ պահանջում է կուսակցությունից անբաժան իմ անհատական շահը:

Կար ժամանակ, երբ թղթակիցներից պահանջվում էր շատ քիչ բան. այն է՝ լինել լոկ արձանագրող որևէ գործի կամ դեպքի: Այդ նահապետական ժամանակի թղթակիցը կարող էր, ուրեմն, լինել և սահմանափակ խելքի ու զարգացման տեր մեկը, և նա, համենայն դեպս, կգոհացներ յուր ընթերցողներին: Բայց այժմ այդպես չէ: Այն օրից, որ հայ ազգի կյանքը բարդացավ և նրա մեջ ծնունդ առին ազատամտական, առաջադիմական և մտրակողական ուղղություններն, այն օրից, երբ լույս աշխարհ հանվեցան խավարում ծածկված պահպանողականները, հետադիմականները և կղերականները, մերկացնող ուղղության հետևող խմբագրություններն այլևս չեն բավականանում հասարակ տեսակի թղթակցություններով, նրանք պահանջում են, որ «հատուկ թղթակիցն» ունենա ոչ միայն արձանագրելու, այլև հորինելու ու ստեղծելու ձիրք, որ նա կարողանա որևէ անձի գնդած ձյունը գլորել ու թավալել այնքան, որ սա մեծանա, վիթխարի ձև ստանա և տեսնողների վրա ահ ու սարսափ բերե: Կամ, ընդհակառակը, եթե մեկը պատահմամբ շինել է մի մեծ գունդ, հալե ու մաշե նրան այնքան, որ տեղը մնա աննշան մի գնդիկ:

Եվ հենց այս պատճառով էլ, եթե առաջ խմբագիրն այնքան երկչոտ ու ամոթխած էր, որ յուր լրագրում որևէ անձիշտ լուր տպված ժամանակ շտապում էր՝ հակառակ կողմից հասած հերքումը իսկույն տպագրելու, այժմ, ընդհակառակը, խմբագիրն ունի այնքան կորով ու քաջություն, որ ոչ միայն հզոր պաշտպանություն է ցույց տալիս յուր թղթակցին և՛ համառությամբ նրա հաղորդած անճշտությունների վրա պնդում, այլև թղթակցի վարկը ժողովրդի աչքում բարձրացնելու համար, այդ անճշտությունների վրա հիմնված առաջնորդողներ է գրում և յուր խոսքն ավելի ազդու անելու համար թղթակցի ստերից վկայություններ բերում:

Ճշմարիտ է, գավառական քաղաքում գործի իսկության ծանոթ մի քանի մարդիկ վրդովվում են և հայհոյում սխալ տեղեկություններ հաղորդող թղթակցին, բայց դրանից ինչ դուրս կգա, հո մյուս քաղաքներում տասնյակ հազարավոր մարդիկ կարող ու են մեր հաղորդածը և ընդունում նրանց գուտ ճշմարտության տե՛ղ:

Տասը-քսան մարդ ճշմարտությունն իմանալով ի՞նչ կարող են անել, քանի որ նրանց հերքումը չի տպագրվելու լրագրում: Տասնյակ հազարավոր մարդիկ մեր շնորհիվ արդեն սևին ասել են սպիտակ և այդ բավական է, ձայն բազմաց՝ ձայն աստուծո:

Հանգամանքների այդպիսի բարեբախտ փոփոխության շնորհիվ է, որ մենք այսօր ոչ միայն մեծ հարգ ու պատիվ ենք վայելում ժողովրդից, այլև կարողանում ենք հեղափոխություններ առաջացնել

նրա լճացած ու բորբոսնած կյանքի մեջ:

Հիշենք մի օրինակ:

Քսան տարի սրանից առաջ մի անհեթեթ կարգադրություն եղավ:

Հրամայել էին, որ մեր դպրոցների աշխարհական հոգաբարձուների թվում ընտրվեն նաև մեկ-երկու քահանաներ, որոնք, ինչպես գիտենք, զուտ կղերականներ են: Այս կարգադրությունը, ինչպես որ սպասելի էր, հուզեց ու վրդովեց ողջ ազատամիտ աշխարհը:

— Ո՞նց թե հոգևոր դպրոցների մեջ մուտ գործե հոգևորականը, այս ի՞նչ խավարամտություն է, — հարցրինք մենք իրար՝ լցված արդար բարկությամբ:

Բանից երևաց, որ այդ կարգադրությունն արել է հայոց հոգևոր տերը:

Մենք զարմացանք:

«Հայոց հոգևոր տերը ի՞նչ գործ ունի մեր հոգևոր դպրոցների հետ», — հարցնում էինք իրար լուռ փսփսալով և սակայն այդ հարցին պատասխան չէինք գտնում:

Հանկարծ բարեկամներիցս մեկը մի զարմանալի միտք հայտնեց.

— Հայոց հոգևոր տերը, — ասաց նա, — երևի այն կարծիքի է, թե՛ քահանաները ևս հայեր են: Իսկ նրանց որդիքը, որ փարաջա չեն հագնում, աշխարհականներ: Հետևապես, ինչպես որ գղակակար Մակին, կամ բազազ Մերոբը աշխարհական լինելով իրավունք ունին հոգաբարձու ընտրվելու, և իրենց որդվոց շահերը դպրոցում պաշտպանելու, այնպես էլ քահանան, հայ անվանելով իրեն, պիտի խառնվի հոգևոր դպրոցի գործերում, առարկելով թե պաշտպանում է այդտեղ յուր աշխարհական որդու շահերը:

— Ո՛չ, այդպես չէ, — հարեց մի ուրիշը, — որովհետև մենք, աշխարհականներս, ամեն կերպ խառնվում ենք եկեղեցու գործերում, առարկելով թե մեր եկեղեցին ժողովրդական է, ահա՛, հոգևոր տերն էլ քահանաներին խառնում է մեր հոգաբարձուների հետ, որպեսզի մի օր ասե. թե՛ դպրոցներն էլ հոգևորական են:

Այս տարօրինակ, բայց կարի հավանական բացատրություններն ուղեղս ցնցեցին: Սկսա մտածել, թե ի՞նչ միջոց գործ դնենք ծնունդ առած չարիքն արմատախիլ անելու:

Եվ ահա՛ հանկարծ գլխումս ծագեց մի հրաշալի միտք, որը ես դարձյալ վերագրեցի մուսանների ազդեցության: (Միջանկյալ պիտի ասեմ, որ վերջին ժամանակներս մուսանները շուտ-շուտ են երևում մեր երկրում: Ասում են բանաստեղծ Հովհաննես Թումանյանն էլ ջրի վտակում մի մուսա է բռնել: Բայց խավարամիտ հետադիմականը փոխանակ նրանից շնորհ խնդրելու, փող է ուզել, մուսան էլ փասա-փուսան հավաքել, փախել է): Հա՛, այն էի ասում, գլխումս մի հրաշալի միտք ծագեց: — Կղերական կուսակցությունից և նրա ազդեցությունից ընդմիջտ ազատվելու համար պետք է հեռացնենք եկեղեցիներից բոլոր քահանաներին, իբրև հայ ազգին չպատկանող մի տարրի — մտածեցի ես:

Եվ երբ այս մասին հետևյալ օրը հայտնեցի պատգամավորների նախապատրաստական ժողովում, բոլոր առաջադիմականները միանվազ ծափահարեցին: Բայց հետադիմականներն սկսան ծիծաղել: Եվ զարմանալի էլ չէր: Այդ մարդիկ չեն կարող որևէ թարմ ու նոր միտք ըմբռնել ու մարսել, նրանց հետաքրքրում է միայն հինն ու փտածը: Այդ պատճառով էլ խավարասերներից մեկը հետևյալ տղայական դիտողությունն արավ.

— Հապա այն ժամանակ ո՞վ մեզ համար ժամ ասե, ո՞վ մեր երեխան մկրտե, պսակը կատարե, մեռելը թաղե:

Արևը սիրեմ Ճաճուռյանին, վեր թռավ տեղից կրակի պես ու պատասխանեց.

— Դրա համար Ամիրխանյան կա, բավական է այսօր քաշել մի հեռագիր և վաղը պատրաստ կլինին

այնտեղ մի քանի տասնյակ պաստորներ, բոլորն էլ բրյուկով ու ժիլետով:

Հետադիմականն, իհարկե, իսկույն պապանձվեց: Բայց և այնպես իմ առաջարկությունը չընդունվեց, որովհետև խավարամիտները քվեները խարդախեցին:

Այնուամենայնիվ, կղերականներից ազատվելու համար, մենք գործ դրինք ավելի ազդու և գրական միջոց: Մի երեկո հավաքեցինք քաղաքի քահանաներին մեր տանը և ասացինք.

— Տեր-պապաններ, դուք ստամոքս ունի՞ք թե ոչ, — ասացին:

— Ունինք:

— Դուք սիրո՞ւմ եք թագա հաց, յուղալի բոգրաշ, անուշահոտ տոլմա, կամ դավուրմով փլավ, — ասացին.

— Շատ ենք սիրում:

— Դուք կարո՞ղ եք տկլոր ման գալ ձմեռ ժամանակ, կամ սենյակներդ չվառել, երբ բուք ու բորանը սառեցնում լինի դրսում ամեն կենդանի շունչ:

— Ո՛չ, ասացին, չենք կարող, տկլոր ժամանակ մեզ հարկավոր է լավ քաթանից շապիկ ու շապկի ընկեր. հաստ գուլպա և պոլսապոժկա, հետո դրաքի շավար և արխալուղ, վերջը մի կապա, մի փարաջա, մեկ էլ մի վերարկու-փարաջա, այդ բոլորից հետո էլ մանիշակագույն թավշից մի կամիլավկա: Իսկ եթե դրան արժանացած չլինինք, այն ժամանակ Հաբիքի կաստորից մի լավ շյապա: Գալով մեր սենյակները տաքացնելուն, դրա համար էլ հարկավոր է չորս խորանարդ սաժեն իսկական բոխի ծառի փայտ:

— Դե, լույս դառնա ձեր հերը, — ասացինք մենք, — հիմա լսեցեք, եթե չեք ուզում, որ թագա հացը, բոգրաշը, տոլման, դավուրմով փլավը, կամ վարդագույն իշխան ձուկն անպակաս լինին ձեր սեղանից, եթե չեք ուզում տկլոր ու չփլախ ման գալ փողոցում, կամ ձմեռ ժամանակ ցրտից գոնգոնալ, այն ժամանակ պետք է քիթներդ չերևցնեք հոգաբարձուներ ընտրող վաղվա ժողովի մեջ: Հակառակ դեպքում, մենք ձեր ծխականները չենք, դուք էլ մեր քահանաները:

Հարվածն ուղղված էր վերքին. քահանաները մնացին սառած:

Մեկը միայն առաջ անցավ և մեր գուրթը շարժելու համար, յուր ընկերների կողմից հետևյալ սրտառույչ բանաստեղծությունն արավ:

— Ո՛վ երջանիկ աշխարհականներ, եղել է ժամանակ, երբ քահանաներն այնքան անշահասեր, պարտաճանաչ և առաքինի են եղել, որ մի ճշմարտություն քարոզելու, կամ պաշտպանելու համար, նույնիսկ, իրենց անձն են գոհել, նահատակվել են: Բայց այդ եղել է այն ժամանակ, երբ նրանք ապրում էին ո՛չ թե «հացիվ», այլ՝ «բանիվն աստծո», այսօր, իհարկե, այդպիսի քահանաներ չկան, եղածները մենք ենք, իսկ մեզանից ամեն մինը, ինչպես գիտեք, ունի մի ջվալի չափ ստամոքս, որն անհնար է լցնել «բանիվն աստծո»: Այդ պատճառով մենք սիրով ընդունում ենք ձեր առաջարկությունը: Թող խավարամիտ էմին Տեր-Գրիգորյանը մեզ այս առիթով անվանե հացկատակ, թող ուրիշ հետադիմականներն էլ անվանեն, թեկուզ պորտաբույժ, պնակալեզ, մեզ համար միևնույն է, միայն թե մենք չգրկվենք անուշահոտ տոլմից, դավուրմով փլավից, և մանավանդ, Սևանի իշխան ձուկից, որն ամեն անգամ վայելելուց մարդ լցվում է հայրենասիրական կրակով... Այո՛, թող մեզ անվանեն ինչ ուզում են, միայն թե անպակաս ունենանք հիշյալ բարիքները, մեր ներքին ու արտաքին փարաջաները և ձմեռ ժամանակ՝ բոխու փայտով տաքացրած մեր սենյակները, ուր տիրակնոջ կողքին հանգիստ նստած, խոսինք աշխարհի ունայնության մասին, կամ ոգեվորված ժամանակ «ջան» ասենք, «ջան» լսենք:

«Հայոց հոգևոր դպրոցում, — շարունակում էր տեր հայրը, — աշխարհակա՞ն լինի հոգաբարձու թե՛ հոգևորական, դպրոց լինի՞, թե՛ չլինի, մեզ համար միևնույն է, մեզ հարկավոր են երեխաներ, որ մկրտենք, երիտասարդներ, որ պսակենք, և մեռելներ, որ թաղենք: Այս երեք բանը մեզ տվեք, իսկ

մնացյալը, թեկուզ, ջուր ածեցեք, մեզ ի՞նչ...

«Այս դիտումներով, ահա՛, մենք ընդունում ենք ձեր առաջարկությունը և հանդիսաբար խոստանում ենք, որ քթներս չենք երևցնիլ հոգաբարձու ընտրող ժողովի մեջ, որպեսզի աշխարհի առաջ ապացուցանենք, թե մենք ենք «հովիվ քաջ, որ զանձն յուր դնէ ի վերա ոչխարաց»:

Քահանաների այս անձնվեր որոշումից զգացված, ես մի պունջ առաջարկեցի նրանց: Հետո իրավունք առնելով նրանցից խոսել իրենց փոխարեն ժողովում ինչ որ կամենանք, ճանապարհ դրինք նրանց սիրով և խաղաղությամբ:

Հետևյալ օրը հանդիսավոր զեկուցումն արի պատգամավորների ժողովում, հայտնելով, թե մեր քահանաները, կամենալով հավատարիմ մնալ հայոց եկեղեցու ժողովրդական ոգուն, խմբովին հրաժարվում են հոգևոր իշխանության հրամանը կատարելուց, ուրեմն և մեր կամքի հակառակ հոգաբարձու ընտրվելուց, որով և արժանավոր ապտակ են տալու ում որ անկէ, հասկացնելու համար, թե չպետք է ամբոխի իրավունքները բռնաբարել:

Այս նորությունը, որ առաջադիմականները լսեցին հիացմունքով, իսկ հետադիմականները զայրույթով, մի շաբաթից հետո հրատարակվեց «Հնձվորում», իբրև հայ քահանաների ճշմարտասիրության, ազնվության և անօրինակ անձնվիրության ապացույց, որի նկատմամբ խմբագրությունը ևս յուր կողմից գրեց մի փայլուն առաջնորդող, անվանելով այդ քահանաներին «ազնվության տիպարներ»:

Այս միջանկյալ պատմությունը ես արի, ցույց տալու համար, թե ինչպե՞ս ենք մենք հեղափոխություններ առաջացնում գավառացու լճացած ու բորբոսնած կյանքում: Եվ այս պատճառով է, ահա, որ մեզ ամեն տեղ հանդիպում են սիրով, ակնածությամբ և հաճախ, նույնիսկ, երկյուղով: Մեր խոսքը գավառում, գրեթե, պատգամ է, իսկ ցանկությունը օրենք:

Ե

Հիմա դուք, իբրև դրական հայեր, կասեք, թե բոլոր աշխարհը գործում է շահի համար, մարդիկ վաստակում, կամ քրտնում են որոշ օգուտներ ձեռք բերելու համար, արդ, ձեր շահն ու օգուտը ո՞րն է այս գործում, ինչո՞ւ եք իզուր աշխարհն աղմկում, սրտեր վիրավորում, մտքեր պղտորում, մարդկանց հանգիստը խանգարում:

Այս հարցին մենք ունենք մի պատասխան, այդ այն է, որ մենք գիտենք, թե մենք էլ մարդ ենք, այսինքն շահ սաված բանի համար մենք էլ մտածում ենք, ուրեմն, մուֆտա չենք ազգասիրություն անում:

Իմ գործունեության առաջին տարիներում իմ ստացած շահը լինում էր միայն բարոյական, այսինքն՝ ես գոհ էի լինում, որ իմ անունը տպվում է աշխարհահռչակ «Հնձվորում», որ ես համարվում էի «հատուկ թղթակից» և որ վերջապես հայ ազգն իմանում է թե՛ երկրագնդի վրա ապրում է «Հակօն»: Բայց հետո, քանի ժողովրդական դարձա և «ձյունի գնդակներ» սկսան ավելի մեծ-մեծ գլորել, նյութական շահեր էի ստանում: Օրինակ, պատահում էր, որ տեր Մաղքոսը գալիս էր Ջրօրհներին, կամ Ջատկին մեր տունն օրհնելու: Նա փող չէր առնում, վախենալով թե միգուցե այդ մասին գրեմ լրագրում: Պատահում էր, որ ես ներկա էի լինում բարեկամի տղայի մկրտության կամ աղջկա թաղման, այդ բարեկամն էլ, իմ շնորհիվ, ազատվում էր ծախքից: Ջատկի մուրազի օրը երեցփոխանը, մեր տունը դրկել էր տալիս 10 թիքա, ամենալավ կտորներից, մինչդեռ ըստ օրինի մեզ կհասներ՝ երկուսը կամ երեքը: Հոգաբարձուներից _____ մի քանիսը հաճությամբ էին լսում ինձ և երբ

իմ մորաքրոջ որդու համար հարկավոր եղավ ուսուցչական պաշտոն, նրան իսկույն տեղավորեցին մեր դպրոցում: Այդպես էլ պատահում էր և այն աշակերտներին, որոնք բախտ էին ունենում իմ ազգականները լինելու: Նույնիսկ առաջնորդը, պետք է խոստովանել, բարեհաճ էր դեպի ինձ: Նա

սիրով հաս արավ իմ հորեղբոր որդու պսակը, որ չհաս էր ազգակցության 5-րդ աստիճանում: Բայց այս ազգային բարիքներից գատ ես վայելում եմ նաև քաղաքացիական բարիքներ: Օրինակ — մեր տան փողոցը միշտ մաքուր է պահվում, մինչդեռ մի քիչ հեռու, մի հետադիմականի տան առաջ, կատարյալ աղբակույտ է: Այս պատճառով ես պարտք եմ համարում հրապարակավ հայտնել, որ մեր քաղաքն օրինակելի մաքուր է: Քաղաքային վարչության մեջ երկու ազգակիցներս լավ պաշտոն ունին, պարզ է, ուրեմն որ ես այդտեղ չեմ կարող երբեք զեղծում նշմարել: Գնահատող մասնաժողովը, որ հորս կենդանության ժամանակ մեր տան հարկը որոշել էր 7ռ. 50 կ., այժմ այդ հարկը իջեցրել է մինչև Յռ. 25 կ.: Ինչպե՞ս չհայտնեմ աշխարհին, որ այդ մասնաժողովը գործում է բարեխղճաբար: Քաղաքում հայտնի մի վաշխառու, որի համար գրել էի, թե տգրուկի պես ծծում է գյուղացիների արյունը, այժմ ինձ պարտք է տալիս առանց տոկոսի և երբ ժամանակը լրանում է, սիրով փոխում է իմ մուրհակը, դարձյալ տոկոս չհաշվելով: Այժմ իմ պարտքն է նրա մասին այլևս վատ ոչինչ չգրել: Մինչև անգամ բախալ Համբարձումը, որի մասին գրած էի, թե փտած կամ խակ միրգ է ծախում և խոլերայի տարածման նպաստում, սովորություն է արել ամեն կյուրակե ինձ նվերներ դրկելու, երբեմն լավ ծիրան, երբեմն բեդանա թուֆ, յուր ժամանակին խաղող, դեղձ, թուզ, ընտիր սեխ և այլն: Մի անգամ բարեկամներիցս մեկը կատակով հարցրել էր, թե «Համբարձում ապեր, ինչո՞ւ Հակոյին նվերներ ես ուղարկում, իսկ ինձ ոչ», նա պատասխանել էր. — Հակոյի բանն ուրիշ ա, շուն ենք կապում...

Ես, իհարկե, չբարկացա, տգետ մարդ է, ավելի լավ պատասխան տալ չէր կարող: Բայց ճշմարիտն ասած, զայրույթս զսպել չեմ կարողանում երբ նման վիրավորանքներ ստանում եմ ինտելիգենտ մարդուց: Օրինակ, անցյալները խոսում էր ինձ հետ մի հեռու ազգականս, որ, գլուխը մեռած համալսարանական է և միևնույն ժամանակ, չէ ամաչում իրեն պահպանողական անվանելու: Գրգռված ա՛յն հաջողությունից, որ «հատուկ թղթակիցներս» ունինք և ա՛յն հարգանքից, որ մենք վայելում ենք զավառում, նա հետևյալ անհեթեթ համեմատությունն արավ. — Դուք շատ նման եք, — ասաց, — այն պատմական յասաուլ-բաշիներին, որոնք ապրում էին տխրահոչակ մովրովների ժամանակ: Ձեր թե՛ ունեցած հաջողությունը և թե՛ վայելած հարգանքը նույնն է, ինչ որ ունեին կամ վայելում էին նրանք: Ամեն մի դեպք, կամ հանցանք, որ կատարվում էր ժողովրդի մեջ, ամենից առաջ ծառայում էր այդ յասաուլ-բաշիների օգտին: Նրանք ունեին սուր հոստառություն և գիտեին, թե ո՞ր դեպքից կարելի է որոշ օգուտ քաղել և ո՞րից՝ ոչ: Այդ պատճառով անցքի տեղն ամենից առաջ հասնում էին նրանք, իբրև կարգապահության հսկող պաշտոնյաներ: Եթե հանցավորը մի երեքանոց, կամ հնգանոց սլլացնում էր յասաուլ-բաշի Նավասարդի ձեռքը, այն ժամանակ կատարված իրողությունը կամ ծածկվում էր բոլորովին, կամ ներկայացվում էր իբրև մի անմեղ իրողություն: Իսկ եթե ո՛չ, այդ դեպքում յասաուլ-բաշին բարձրագույն աղաղակով և հեղինակավոր հայեցողությամբ կատարված հանցանքը հայտարարում էր իբրև մեծ եղեռնագործություն և հայտնելով այդ մասին մովրովի օգնականին, հրաման էր ստանում մտրակելով բերել յուր դուռն անհանգիստ հանցավորին: Այստեղ արդեն արդարություն գտնելու համար, հարկավոր էր սլլացնել ոչ թե Նավասարդի արած պահանջի չափ, այլ տասն անգամ ավելի, որպեսզի գործը չհասներ մովրովին, որի արդար դատաստանից խուսափելու համար՝ կհարկավորվեն հարյուրներ և այն ոսկե դրամով, ինչպես վիպասան Պոռչյանն է վկայում յուր «Հացի խնդրում»:

Հատուկ թղթակիցներին նմանեցնելով յասուլ-բաշիների, խավարամիտ ազգականս այն բարբարոս միտքն էր հայտնում, իբր թե մենք էլ նրանց եղանակով հարստահարում ենք ժողովրդին, կաշառ ենք առնում նրանից կամ երեսպաշտություն անում: Մեծ բախտավորություն է, որ այդ ապուշը չի

հրատարակել այս կարծիքը պարբերական թերթերում, ապա թե ոչ, հայ ընթերցողները, որոնք մեծ մասամբ բթամիտ են լինում, հալած յուղի տեղ կընդունեին այդ բարբաջանքը:
Բայց ես, որպեսզի ապացուցանեի իմ ծանծաղամիտ ազգակցին, թե իբրև թղթակից, որքան անաչառ եմ, ասացի.

— Մեր ու յասաուլ-բաշիների մեջ, արդարև, կա նմանություն, բայց այդ նմանությունը ոչ թե դրական, այլ հակադրական է. օրինակ նրանք հսկում էին քաղաքի արտաքին կարգապահության, իսկ մենք հսկում ենք ներքինին: Նրանք օգտվում էին մարդկանցից նյութապես, իսկ մենք օգտվում ենք բարոյապես: Նրանց հարգում էր ժողովուրդն իբրև փոքրագույն չարիքի, իսկ մեզ իբրև փոքրագույն բարիքի: Նրանք ծածկում էին ճշմարտությունը, երբ շահ էին ունենում և հայտնում, երբ չէին ունենում, իսկ մենք, ընդհակառակը, հայտնում ենք, երբ շահ չենք ունենում և ծածկում, երբ ունենում ենք: Նրանք մտրակում էին անհանգիստ մարդկանց, իսկ մենք մտրակում ենք խիստ հանգիստներին, նրանք հայիոյում էին լեզվով, իսկ մենք հայիոյում ենք գրչով, միով բանիվ, նմանություն կա, բայց այդ նմանությունը բացասական, հետևապես և բարոյական է:

Մի վերջին, հակադիր նմանություն ևս, որ չեմ կարող զանց առնել, այն է, որ յասաուլ-բաշիների կամ մովրովների անունն անմահացնողը եղել է մի խավարամիտ Պոռոշյան, իսկ մերը պիտի անմահացնե մի ազատամիտ առաջադիմական:

Այսքանը, կարծեմ, բավական է հասկանալու համար թե ո՞վ ենք մենք: __